

***KOMPENDIUM WIEDZY
O PARKACH KRAJOBRAZOWYCH
WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO
Etap IV-wojewódzki***

XVIII EDYCJA KONKURSU

„POZNAJEMY PARKI KRAJOBRAZOWE POLSKI”
ROK SZKOLNY 2018/2019

Spis treści:

1. Park Krajobrazowy Puszczy Solskiej.....	3-8
2. Południoworostoczański Park Krajobrazowy	9-16
3. Park Krajobrazowy Pogórza Przemyskiego	17-30
4. Park Krajobrazowy Gór Słonnych	31-41
5. Park Krajobrazowy „Lasy Janowskie”	42-44
6. Czarnorzecko-Strzyżowski Park Krajobrazowy	45-57
7. Jaśliski Park Krajobrazowy	58-64
8. Ciśniańsko-Wetliński Park Krajobrazowy.	65-73
9. Park Krajobrazowy Doliny Sanu	74-83
10. Park Krajobrazowy Pasma Brzanki	84-87

PARK KRAJOBRAZOWY PUSZCZY SOLSKIEJ

Rok utworzenia: 1988

Powierzchnia: 7 590,0 ha

Położenie administracyjne:

powiat - lubaczowski

gmina - Cieszanów (1 599,1 ha-21,1% pow. Parku), miasto i gmina Narol (5 990,9 ha-78,9%pow. Parku)

Położenie wg ALP – Nadleśnictwo Narol

Struktura użytkowania w ha:

(dla części w woj. podkarpackim)

- lasy: 6 57,10
- użytki rolne: 1 009,60
- wody: 770
- formy ochrony przyrody (ogółem rezerваты i pozostałe formy ochrony przyrody): 164,79

Park Krajobrazowy Puszczy Solskiej – reprezentuje nizinny typ krajobrazu. Utworzony został w 1988 roku. Celem powołania Parku jest zachowanie unikalnych walorów przyrodniczych i krajobrazowych Rostocza Środkowego i Równiny Biłgorajskiej, spośród których na szczególną uwagę zasługują: kompleksy borów sosnowych, bagiennych i wilgotnych, kompleksy wydm śródlądowych oraz przełomy dolin rzecznych. Obejmuje obszar 7 590 ha w gminach Cieszanów, Narol i mieście Narol – powiat lubaczowski w województwie podkarpackim. Chronione są w nim głównie bory sosnowe z dużym udziałem borów bagiennych i wilgotnych. Park obejmuje lesiste, południowo-zachodnie wzniesienia części krawędziowej Rostocza Środkowego oraz fragmenty rozciągającej się u jego stóp Puszczy Solskiej. Rzeźbę krajobrazu kształtują niewysokie wzniesienia do 320 m n.p.m., równiny, wydmy oraz olsy.

FLORA

Duża różnorodność siedlisk znalazła swoje odbicie w bogactwie gatunków tworzących runo, z których ok. 40 podlega ochronie gatunkowej. Wielkie kompleksy leśne, tereny podmokłe i stawy są ostoją dla wielu gatunków zwierząt. Dużą osobliwością geologiczną Parku są progi tektoniczne zwane "szumami" lub „szypotami” pochodzące z okresu tworzenia się Karpat. Są one wyraźnie widoczne w korytach rzek: Tanwi i Sopotu. W miejscach tych utworzone zostały dwa rezerваты krajobrazowe „Nad Tanwią” (41,33 ha) i „Czartowe Pole”(63,71 ha). Na terenie Parku utworzono też rezerwat leśny „BUKOWY LAS”(86,29 ha), chroniący typowy dla Roztocza fragment lasu bukowo-jodłowego. Rezerwat "BUKOWY LAS" obejmuje powierzchnię 86,29 ha na terenie Nadleśnictwa Narol gm. Narol. Stanowi pozostałość kompleksów leśnych porośniętych starodrzewiem bukowym - panujących dawniej na Roztoczu. Zbiorowiskiem roślinnym jest podgórska forma buczyny karpackiej (*Dentario glandulosae-Fagetum collinum*) o wysokim stopniu naturalności. Poszczególne okazy buków w rezerwacie osiągają rozmiary pomnikowe.

FAUNA

Z fauny stwierdzono tutaj występowanie rzadkich i chronionych gatunków ptaków: muchołówki małej i białoszyjej, siniaka,. Z roślin chronionych zaobserwowano: żywiec gruczołowaty, czosnek niedźwiedzi, wawrzynek wilczełyko i inne. Przez rezerwat biegnie 1,5 km ścieżka dydaktyczno-przyrodnicza "Bukowy Las". Urządzone miejsce wypoczynkowe umożliwia zwiedzającym wypoczynek i zachęca do rekreacji. We wszystkich rezerwach urządzone są ścieżki dydaktyczno-przyrodnicze. Na terenie Parku występuje pięć gatunków widłaków (goździsty, jałowcowaty, spłaszczony, torfowy i wroniec).

Do najcenniejszych ptaków tego obszaru należy zagrożony wyginięciem głuszec. Puszcza Solska wraz z Lasami Janowskimi należy do największej w Polsce izolowanej populacji tego ptaka. Z gromady ssaków na uwagę zasługują: wilk, żołądnica oraz cztery gatunki nietoperzy (nocek Brondta, nocek duży, borowiec wielki i gacek wielkouch). Herpetofaunę reprezentuje salamandra plamista.

KULTURA

Teren Parku przez wiele lat należał do ordynacji Zamojskiej. W kilku

miejsowościach powstały wtedy ośrodki wytopu żelaza z rud darniowych, tartaki, papiernie i huty szkła. Historia najnowsza wiąże się silnie z okresem II wojny światowej, walkami partyzanckimi, represjami okupanta, kiedy to bezkresne lasy Puszczy Solskiej stały się domem i miejscem walk licznych oddziałów partyzanckich. Świadectwem tragicznych lat jest największy w Polsce cmentarz partyzancki w Osuchach oraz liczne mogiły rozsiane po wsiach i lasach. Do interesujących obiektów historyczno-kulturowych należą: kościoły w Suścu i Józefowie, murowana synagoga oraz cmentarz żydowski w Józefowie, „Zamczysko” kościoła ze śladami grodziska „Susiec” z XVII wieku oraz pałac murowany z przełomu XIX/XX wieku w Rudzie Różanieckiej.

TURYSTYKA

Szlaki Turystyczne

Przez Park prowadzą dwa szlaki turystyczne: żółty i zielony.

SZLAK ŻÓŁTY: Narol – Młynki – Huta Szumy – Rebizanty

Długość ok. – 10 km, czas przejścia – 2–3 godziny

Swoją początek bierze w centrum Narola przy ratuszu – siedzibie Urzędu Miasta i Gminy Narol. Przechodząc przez jezdnię kierujemy się na zachód, mijając kościół. Idziemy asfaltową drogą w kierunku Młynek, po ok. 500 metrach szlak zbacza z drogi (w lewo) w kierunku zagajnika sosnowego, siedlisko bardzo ubogie ze słabo rozwiniętym runem i podszytem. Poruszamy się piaszczystą ścieżką. Mijamy po lewej stronie (100 metrów od szlaku) zbiornik retencyjny w Narolu stanowiący miejsce odpoczynku i rekreacji miejscowej ludności i turystów. Zbiornik o powierzchni 2,8 ha gromadzi ok. 33 600 m³ wody a dzięki niewielkiej głębokości 1,2 m jest bezpieczny dla korzystających z niego ludzi.

Wychodząc z sosnowego zagajnika wkraczamy na teren przysiółka Młynki, gdzie w centrum wsi mijamy odremontowaną kapliczkę w sąsiedztwie kilku lip. Maszerując dalej, zgodnie z oznaczeniami szlakowymi (w lewo) trafiamy po chwili na mostek na niewielkim dopływie Tanwi, którego koryto mimo, że niewielkie ma piaszczyste dno i urokliwy charakter. Po kolejnych 50 metrach dochodzimy do bitej drogi, gdzie kierujemy się w prawo. Droga i zarazem trasa szlaku przebiega w tym miejscu przez monokulturowy las sosnowy. Po lewej stronie drogi, co jakiś czas, widzimy uprawy leśne powstałe w miejscu wyrębu. Runo w drzewostanie jest stosunkowo ubogie. Dominującym gatunkiem jest borówka czarna –

roślina objęta częściową ochroną gatunkową. W lasach sosnowych wśród ptaków gatunkiem dominującym jest rudzik, zięba, dzięcioł duży, strzyżyk i sikora sosnowka. Na okolicznych drzewach widzimy budki dla ptaków. Tu i ówdzie – wychodnie pięknego żółtego piasku wydmowego tworzącego podstawę bardzo ubogich gleb bielicowych. Po lewej stronie zrąb zupełny wykonany kilka lata temu. Prowadzona jest na jego powierzchni uprawa brzozowo-sosnowa. Nad zrębem nocą można zaobserwować żerującego lelka kozodoja. Dalsza trasa szlaku wchodzi na teren województwa lubelskiego. My skręcając w lewo (ok. 300 m) dojdziemy do rezerwatu „Bukowy Las”. Wracając na trasę szlaku dochodzimy do miejscowości Huta Szumy.

SZLAK ZIELONY im. św. Brata Alberta (Adama Chmielowskiego)

Horyniec-Zdrój – kapliczka Nowiny Horynieckie – Rezerwat Przyrody „Sołokija” – „Dolina Dunajecka”- „Dolina Popowa” – Józkowa Góra – Werchrata – Monastyrz – Wielki Dział – Jacków Ogród – Pizuny – Narol.

Długość ok. – 47 km., czas przejścia – ok.14 godzin

Szlak zielony im. Św. Brata Alberta rozpoczyna się na stacji kolejowej Horyniec-Zdrój. Prowadzi on do Narola przez Dziewięcierz, Werchratę, Monasterz, Wielki Dział, Jacków Ogród, Pizuny i Lipsko.

Ścieżki turystyczne, przyrodnicze, edukacyjne:

Trasa ścieżki "**BUKOWY LAS POD NAROLEM**" prowadzi przez rezerwat przyrody "Bukowy Las", który położony jest na gruntach Nadleśnictwa Narol. Na trasie ścieżki można zapoznać się z różnymi wariantami zbiorowiska roślinnego podgórskiej formy buczyny karpackiej, okazałymi egzemplarzami buka i jodły, a także związanej z tym terenem fauny. Na trasie ścieżki liczącej ok. 1,5 km długości znajdują się cztery tablice przystankowe, a dojechać do niej (ok. 5 km od drogi Cieszanów-Tomaszów Lubelski) można autobusem, samochodem, rowerem lub dojść pieszo.

Park jest częścią europejskiej sieci Natura 2000 - Obszaru Specjalnej Ochrony Ptaków Natura 2000 „Puszcza Solska” i Specjalnego Obszaru Ochrony Siedlisk Natura 2000 „Uroczyska Puszczy Solskiej”.

Rezerваты Przyrody

Lp.	Nazwa rezerwatu	Powierzchnia w (ha)	Położenie	Cel ochrony
1	„Bukowy Las”	86,29	Ruda Różaniecka (gmina Narol)	Stanowi pozostałość kompleksów leśnych porośniętych starodrzewiem bukowym - panujących dawniej na Rostoczu.

Pomniki Przyrody

Lp.	Położenie	Gatunek	Obwód [cm]	Wysokość [m]
1.	Narol Ruda Różaniecka	modrzew europejski	273	39
		buk zwyczajny – 6 szt.	308 - 370	35 – 42
		jodła pospolita	341	42
2.	Narol Narol - łoży	lipa drobnolistna	285	25
3.	Narol Huta Różaniecka	lipa	440	26
4.	Narol Huta Różaniecka	wiąz szypułkowy	390	20
5.	Narol Huta Różaniecka	wiąz szypułkowy	220	22
6.	Narol Huta	wiąz szypułkowy – 2 szt.	200, 300	21, 23

	Różaniecka			
7.	Narol Huta Różaniecka	lipa	350	25
8.	Narol Huta Różaniecka	buk zwyczajny	300	17

⑩ Kolorem czerwonym oznaczono obiekty nie ujęte w Obwieszczeniu Wojewody Podkarpackiego z dnia 25.03.1999 r. w sprawie wykazu aktów prawa miejscowego (Dz. Urz. Woj. Podkarp. Nr 5 poz.100

POŁUDNIOWOROZTOCZAŃSKI PARK KRAJOBRAZOWY

Rok utworzenia: 1989

Powierzchnia: 16.797,0 ha

Położenie administracyjne:

powiat - lubaczowski

gmina - Horyniec-Zdrój (13 780,0 ha-82,03% pow. Parku), gmina Narol (3 017,0 ha-17,97%pow. Parku)

Położenie wg ALP – Nadleśnictwo Lubaczów, Narol

Struktura użytkowania w ha:

(dla części w woj. podkarpackim)

- lasy: 10 968,00
- użytki rolne: 5 484,80
- wody: 26,70
- formy ochrony przyrody (ogółem rezerваты i pozostałe formy ochrony przyrody): 219,85

POŁUDNIOWOROZTOCZAŃSKI PARK KRAJOBRAZOWY – zajmuje w granicach Polski najbardziej wysunięty na południowy wschód fragment Roztocza. Zróżnicowana budowa geomorfologiczna dodaje Parkowi niezwykłego uroku. Występują w nim formy wypukłe: garby, płaskowyże, pagórki i wąwozy oraz obniżenia: doliny, kotliny i padoty. Różnice wysokości sięgają 80 - 200 m, a nachylenia stoków dochodzą do 45 stopni. Najbardziej widocznym rysem rzeźby są licznie występujące ostańce, tworzące wyizolowane pagóry lub grupy wzniesień. Najwyższe (w granicach Polski) to: Wielki Dział (395 m. n.p.m.) oraz Długi i Krągły Goraj (390 m n.p.m.). Niższe garby tworzą wierzchowiny (od 270 do 360 m n.p.m.). Charakterystyczne jednostki obniżień to wąskie lecz długie doliny rzek Tanwi i Raty oraz suche doliny i wąwozy. Wielkim bogactwem

Parku są zwarte kompleksy leśne. Najwyższą wartość przyrodniczą mają drzewostany bukowe grupujące się we wschodniej, północnej i południowej części Parku. Największą powierzchnię zajmują drzewostany ze znacznym udziałem sosny, głównie na gruntach porolnych. Występują też drzewostany z dominacją jodły, dębu i brzozy. Charakterystycznym zbiorowiskiem Roztocza jest buczyna karpacka, której największe powierzchnie zachowały się na zachód od Hrebenego oraz na północ i wschód od Nowin Horynieckich. Wierzchowiny Parku zajmują grądy lipowo - grabowe. Uboższe siedliska zajmują bory mieszane. Najcenniejszym zbiorowiskiem jest wyżynny bór mieszany oraz suboceaniczny bór świeży. Obniżenia międzywymowe obszaru źródłiskowego Tanwi zajmują torfowiska przejściowe i wysokie. Najwartościowsze elementy przyrodniczo - krajobrazowe objęte są ochroną rezerwatową. W chwili obecnej zatwierdzone są dwa rezerwaty: „Sołokija” w Dziewięcierzu i „Źródła Tanwi” w Hucie Starej. W tym drugim utworzona jest ścieżka przyrodniczo-dydaktyczna pn. „Kobyłe Jezioro”. Przyrodę i kulturę można poznać również na ścieżkach „Za Niwą” oraz „Horyniec-Nowiny Horynieckie” rozpoczynających swój bieg w Horyńcu-Zdroju. Osobliwością geologiczną Parku są skalne wychodnie wapienno - margliste w Monastyrzu uznane za pomnik przyrody. W wyniku przeprowadzonej inwentaryzacji przyrodniczej stwierdzono potrzebę objęcia tą formą ochrony przyrody jeszcze ok. 70 obiektów przyrodniczych.

FAUNA

Teren Parku jest ciekawy pod względem faunistycznym. Zróżnicowany w gatunki jest świat owadów z elementami południowschodnimi: siodlarką samotną, świerszczem szarym, długoskrzydłakiem sierposzem oraz tropikalnymi - modliszką. Spotyka się również gatunki górskie, m.in. nadobnicę alpejską. W strumieniach potoków pływa pstrąg potokowy. Występujące gady to: zaskroniec, padalec zwyczajny, jaszczurka zwinka i żyworodna. Możliwe jest występowanie węża Eskulapa oraz gniewosza płamistego. Płazy to głównie gatunki chronione: ropucha szara, zielona i paskówka, rzekotka drzewna i kumak nizinny. Na uwagę zasługują rzadkie i chronione gatunki ptaków drapieżnych: orlik krzykliwy, trzmiełojad, bielik, orzełek włochaty oraz puchacz. Ostała się także nieliczna populacja wyjątkowo pięknie ubarwionego i rzadkiego ptaka - kraski. W lasach występują cenne gatunki ssaków: ryś, wilk, jeleni oraz łos.

Na otwartych terenach spotkać można: łasicę, gronostaja a nad wodami wydrę. Wieczorem na łowy wylatują chronione gatunki nietoperzy: gacek szary, borowiec wielki i mopek.

FLORA

Pośród licznie reprezentowanej grupy roślin chronionych wymienić należy: powojnik prosty, rosiczkę okrągłolistną i pośrednią, widłak torfowy i wroniec, kłokoczkę południową, lilię złotogłów, orlik pospolity, śnieżyczkę przebiśnieg, kruszczyk szerokolistny i buławnik wielkokwiatowy. Z innych interesujących roślin występuje także lulecznica kraińska.

Park w 99,7% pokrywa się z obszarem europejskiej sieci Natura 2000- Obszarem Specjalnej Ochrony Ptaków Natura 2000 „Roztocze” oraz w 100% ze Specjalnym Obszarem Ochrony Siedlisk Natura 2000 „Uroczyska Roztocza Wschodniego”.

ŚRODOWISKO KULTUROWE

Obecny krajobraz naturalno-kulturowy głęboko osadzony w historii jest wynikiem wielowiekowego ścierania się różnych religii i kultur. Burzliwe dzieje I i II wojny światowej oraz okres powojenny przyczyniły się do zachowania niewielkiej liczby zabytków, szczególnie budownictwa sakralnego. Cerkwie zachowały się w Siedliskach, Hrebennem i Woli Wielkiej, natomiast cerkiew w Werchracie została zaadoptowana na kościół katolicki, w którym znalazły schronienie rokokowe rzeźby z kręgu lwowskiego, przeniesione tam z Uchnowa. W Bruśnie Nowym zachowała się cerkiew z XVIII wieku, o trójdzielnej budowie. Warto tu wspomnieć o położonym bezpośrednio za południowo-wschodnią granicą Parku, zespole cerkiewno-cmentarnym w Radrużu – bardzo cennym obiekcie zabytkowym wpisanym na listę UNESCO. Krąg kultury zachodniej reprezentuje kościół w Siedliskach oraz zespół klasztorny oo. Franciszkanów w Horyńcu-Zdroju. Ciekawym obiektem zabytkowym z najnowszej historii są pozostałości systemu bunkrów i rowów przeciwczołgowych na odcinku Brudno-Lubycza Królewska, pamiątka tragiczna z okresu II wojny światowej.

TURYSTYKA

Szlaki Turystyczne

Najciekawsze osobliwości przyrodnicze i kulturowe można podziwiać wędrując oznakowanymi szlakami turystycznymi. Przez Park prowadzą dwa szlaki turystyczne: niebieski i zielony.

SZLAK NIEBIESKI „Po bunkrach linii Mołotowa”.

Horyniec-Zdrój - Nowe Brusno – Polanka Horyniecka – Stara Huta – Wielki Dział – Wola Wielka

Długość ok. – 26 km.

Czas przejścia – ok. 9 godzin

BUNKRY LINII MOŁOTOWA - niemiecko-sowiecki układ o granicy i przyjaźni z 28 sierpnia 1939 r. (pakt Ribbentrop-Mołotow) spowodował znaczące przesunięcie się na zachód terytorium sowieckiego. Wytyczenie nowej wspólnej granicy na linii San-Bug-Narew-Pisa wymusiło budowę umocnień. System fortyfikacji Linii Mołotowa, zaprojektował generał - lejtnant wojsk inżynieryjnych Dmitrij Michałowicz Karbyszew. W obecnych granicach państwa polskiego istnieją do dziś dwa fragmenty Linii Mołotowa: północny obejmujący schrony bojowe Grodzieńskiego, Osowieckiego, Zambrowskiego i Brzeskiego Rejonu Umocnionego południowy z częścią Rawskiego i Przemyskiego R.U. Pierwsze prace przy umacnianiu granicy niemiecko-sowieckiej na południowym odcinku zarządził już 15 października 1939 Szef Sztabu Frontu Ukraińskiego komadiw Nikołaj Watutin. Po wycofaniu się Niemców ze strefy zdemilitaryzowanej, rozpoczęto budowę umocnień polowych, kopano rowy przeciwczołgowe i strzeleckie, co kilkaset metrów budowano drewniano-ziemne stanowiska strzeleckie. Decyzję o budowie umocnień stałych (schronów żelbetonowych) podjęto 26 czerwca 1940 r. Jednakże do czasu wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej w 1941r. prace przy ich budowie i uzbrajaniu nie zostały ukończone, ponadto ekipy obsadzające stanowiska były niewyszkolone i zaskoczone ogromem niemieckiego ataku. W samych starciach udział brały nieliczne stanowiska, które mimo zaciętego oporu nie spełniły swojego zadania. Luki powstałe w miejscach nieużywanych lub niewykończonych schronów umożliwiały bezproblemowe przemieszczanie się wojsk niemieckich i atak na bezbronne schrony od strony sowieckiej. Starcia uciły w środę 25 VI 1941. Część uzbrojenia i wyposażenia została zdemontowana. Niemieckie

wojska inżynieryjne zrobiły plany i schematy ważniejszych punktów oporu (np. Wielki Dział, gdzie spośród 14 schronów w 5 trwały jeszcze prace wykończeniowe i Stare Brusno (Hrebcianka), gdzie wszystkie 6 schronów zastano w pełnej gotowości bojowej). Pozostawione często bez opieki schrony stały się źródłem uzbrojenia dla AK, później dla UPA. W schronach na Wielkim Dziale mieściła się po wojnie szwalnia ukraińskiego podziemia, używano ich także jako kryjówek (np. schron pomiędzy Dąbrówką a Chotylubiem). Jeszcze za okupacji niemieckiej ludność cywilna na własne potrzeby wykorzystywała cement, stal, drewno z rowów przeciwczołgowych, elementy wyposażenia - silniki elektryczne i spalinowe, pompy, agregaty prądotwórcze, celowniki. Obecnie schrony mimo że podlegają ochronie są mocno zdewastowane i zarośnięte. Ich eksploracja jest bardzo niebezpieczna, niższe poziomy mogą być zalane przez wody gruntowe a całość obfituje w ostre wystające elementy konstrukcyjne, które bez odpowiedniego zabezpieczenia mogą stać się przyczyną poważnych urazów.

Przez teren Parku przebiega również **SZLAK ZIELONY** im. Brata Alberta, z którego nieco zbacząc, można poznać osobliwości geologiczne: „Diabelski Kamień” w Monastyrzu, „Kamienie Kultu Słońca” w Nowinach Horynieckich. Rozpoczyna się w Horyńcu, wiedzie przez Dziewięcierz, Werchratę, Monastyrz, Jacków Ogród i kończy w Narolu. Nieopodal wsi Nowiny Horynieckie usytuowana jest drewniana kaplica Matki Bożej z XIX wieku. W otoczeniu kaplicy wybija kilka źródeł zmineralizowanej wody, której przypisuje się uzdrawiające działanie szczególnie w chorobach oczu. W okolicy Nowin Horynieckich szlak biegnie również w pobliżu projektowanego rezerwatu "Buczyna Horyniecka" a w Dziewięcierzu podziwiać można piękne jałowce pospolite w rezerwacie "Sołokija". Idąc dalej, na wzgórzu Monastyrz napotykamy na ruiny klasztoru oo. Franciszkanów oraz cmentarz z I wojny światowej. Jest to również miejsce po cerkwi i klasztorze bazylikańskim (grekokatolickim). Szlak przebiega przez najwyższe wzniesienie Parku, tj. Wielki Dział. Zielony szlak od 1990 roku przybrał imię Brata Alberta.

Oba szlaki wiodą przeważnie okolicami zalesionymi. W okresie wędrowek późno - letnich i jesiennych jest okazja by zbierać grzyby, bowiem lasy te obfitują w duże ich ilości.

Ścieżki turystyczne, przyrodnicze, edukacyjne:

Ścieżka **"KOBYLE JEZIORO"** zlokalizowana jest w rezerwacie torfowiskowym "Źródła Tanwi" w miejscowości Huta Złomy, na gruntach Nadleśnictwa Narol. Spacer po niej umożliwi poznanie zbiorowisk roślinnych torfowiska przejściowego i wysokiego, boru suchego i mieszanego, a także wielu osobliwości faunistycznych. Na trasie rozstawionych jest osiem tablic przystankowych informujących o fazach rozwoju drzewostanu, zwierzętach, torfowisku i roślinach charakterystycznych dla tego terenu. Ścieżka jest bogato urządzona pod względem turystycznym. Do ścieżki można dojechać od strony Narola przez Jedrzejówkę i Dębiny lub od strony Horyńca Zdroju przez Wolę Wielką i Jacków Ogród. O dojeździe do niej informują tablice posadowione przy głównych drogach w Narolu i Woli Wielkiej. Długość ścieżki wynosi około 2 km.

Trasa ścieżki **„HORYNIEC–NOWINY HORYNIECKIE”** zaczyna się w parku zdrojowym w Horyńcu-Zdroju. Przechodząc przez Horyniec-Zdrój dochodzi się do zespołu klasztorno – kościelnego oo. Franciszkanów otoczoneg pomnikowymi drzewami.

Ścieżka ma długość ok. 8 km i przeznaczona jest dla turystów pieszych i rowerowych. Rower można wypożyczyć w sanatorium KRUS.

W lesie w Nowinach Horynieckich na pięknej polanie została wybudowana w XIX wieku kaplica „na wodzie” pw. Matki Bożej. Ścieżka zawiera również opisy związane z historią wsi Nowiny Horynieckie oraz Ośrodka Kamieniarstwa Ludowego w Bruśnie. Ostatnim punktem ścieżki jest krzyż „Jeleń” postawiony w związku z pobytem na polowaniu w lasach horynieckich króla Jana III Sobieskiego i ustrzeleniem przez niego jelenia-byka.

Ścieżka **„ZA NIWA”** zlokalizowana jest w Horyńcu-Zdroju. Ścieżka poprowadzona w kształcie pętli, rozpoczyna się i kończy za obiektem „Uzdrowisko Horyniec spółka z o.o.” Długość ścieżki ok. 3,5 km, czas przejścia od 1,5-2 godzin. Wędrując po wytyczonej trasie poznajemy biologię i znaczenie drzew. Dla kuracjuszy ścieżka pełni również funkcję rekreacyjno-zdrowotną, gdyż na jej trasie ustawiono ławki, przy których umieszczono tablice z opisem znajdujących się w pobliżu ciekawostek przyrodniczych.

Rezerваты Przyrody

Lp.	Nazwa rezerwatu	Powierzchnia w (ha)	Położenie	Cel ochrony
1	„Sołokija”	7,43		Naturalne skupisko jałowca pospolitego o zróżnicowanych osobliwych formach
2	„Źródła Tanwi”	186,54	m. Huta Złomy, gm. Narol	Naturalne zespoły torfowiskowe oraz bory bagienne i wilgotne z licznymi gatunkami chronionych roślin zielnych

Pomniki Przyrody

Lp.	Położenie	Gatunek	Obwód [cm]	Wysokość [m]
1.	Brusno Stare	Sosna zwyczajna	320	28
2.	Werchrata-Monasterz	cztery ostańce wapienne o wymiarach: 1. dł. 10 m, wys. 2 m, szer. 5m 2. dł. 6 m, wys. 2 m, szer. 3 m 3. dł. 2 m, wys. 1,5 m, szer. 2 m 4. dł. 2 m, wys. 1,5 m, szer. 2 m		
3.	Dziewięcierz-Sopot Mały	Lipa drobnolistna „Danuta” 435cm		
4.	Dziewięcierz-Sopot Mały	Grupa siedmiu lip szerokolistnych „Na Hałaniach” – 190-360cm		
5.	Dziewięcierz-Sopot Mały	Lipa szerokolistna „Lena” 411cm		
6.	Dziewięcierz-Dolina	Lipa szerokolistna „Ewa” 446cm		

7.	Łukawica	lipa – 3 szt.	274, 205, 102	20
8.	Łukawica	lipa – 3 szt.	373,196,180	24
9.	Wola Wielka – Brzezinki	lipa	300	18
10.	Wola Wielka – Jacków Ogród	lipa – 2 szt.	300, 275	26
11.	Wola Wielka – Jacków Ogród	lipa	330	27
12.	Wola Wielka	lipa – 2 szt.	350, 266	30
13.	Wola Wielka	źródłisko rzeki Tanew – 3 źródła		
14.	Huta Żłomy	lipa drobnolistna	370, 340	25, 28
15.	Huta Żłomy - Stara Huta	lipa	640	30
16.	Huta Żłomy - Stara Huta	klon jawor	295	25
17.	Huta Żłomy – Żłomy Ruskie	buk zwyczajny – 2 szt.	370,490	25, 24
18.	Huta Żłomy – Żłomy Ruskie	buk zwyczajny – 2 szt.	371,460	23, 25
19.	Huta Żłomy – Żłomy Ruskie	buk zwyczajny	450	19
20.	Huta Żłomy – Żłomy Ruskie	lipa	500	31

PARK KRAJOBRAZOWY POGÓRZA PRZEMYSKIEGO

Rok utworzenia: 1991

Powierzchnia: 60 561 ha

Położenie administracyjne:

powiat – przemyski, rzeszowski

gmina - Bircza (16 559,8 ha-27,34% pow. Parku), Dubiecko (7 756,3 ha-12,81%pow. Parku), Dynów (3 506,4 ha-5,80%), miasto Dynów (1 019,2 ha-1,68%), Fredropol (12 059,8ha-19,91%), Krasiczyn (11 497 ha-18,98%), Krzywca (5 778,2 ha-9,54%), Przemysł (2 288,3 ha-3,78%), miasto Przemysł (96 ha –0,16%),

Położenie wg ALP – Nadleśnictwa: Bircza, Dynów, Kańczuga i Krasiczyn

Struktura użytkowania w ha:

(dla części w woj. podkarpackim)

- lasy: 38 361
- użytki rolne: 20 424,50
- wody: 1 058,80
- formy ochrony przyrody (ogółem rezerwaty i pozostałe formy ochrony przyrody): 1 127,46

PARK KRAJOBRAZOWY POGÓRZA PRZEMYSKIEGO – Obszar Parku obejmuje jedyny w Polsce fragment najbardziej wysuniętych na zachód lesistych pogórzy Karpat Wschodnich. Zachowany tu jest jedyny w łuku karpackim skręt fałdów czołowych Karpat, tworzący tzw. sigmoidę przemyską. Pogórza - niewysokie, przepiękne góry z rusztową rzeźbą grzbietów oraz kratową siecią dolin rzecznych - sięgają do ponad 600 m n.p.m. Najwyższe to: Suchy Obycz (617 m n.p.m.) i Kopystańka (541 m n.p.m.). Charakterystyczne przełomy Sanu, zwłaszcza w rejonie Słonego, Wybrzeża, Iskani, Babic, Nienadowej i Krasiczyna urozmaicają ten

zachowany w znacznej części krajobraz naturalny. Osobliwe są również odkrytki flisy karpackiego, np.: w Rybotyczach i Kotowie oraz po kamieniołomach w Krzeczkowej. Rozległe kompleksy leśne, w postaci buczyn i grądów, stanowią dominujący element krajobrazotwórczy. Lasy zajmują bowiem 64 % powierzchni Parku. Najpiękniejsze lasy jodłowo - bukowe oraz dobrze zachowane naturalne buczyny, można podziwiać w wyższych partiach Pogórza, w paśmie Turnicy. Niżej rozciąga się strefa wielogatunkowych lasów liściastych, z dominacją dębu, grabu, lipy drobnolistnej i klonu. W dolinach rzek i potoków dotrwały do naszych czasów lasy łęgowe z wiązem, jesionem i dębem szypułkowym. Dominującym zbiorowiskiem roślinnym Pogórza jest podgórska forma buczyny karpackiej, w drzewostanie której obok buka występuje dość licznie jodła, a także świerk, jawor i wiąz górski. Duży wpływ na wygląd szaty Pogórza miał proces sztucznego wprowadzania w latach 1945 - 47 sosny i modrzewia na użytki rolne po wysiedleniu ludności ukraińskiej. Wielką osobliwością przyrodniczą Parku są zbiorowiska kserotermiczne przypominające kwietny step łąkowy (Rybotycze, Makowa). Cennym jest także obecność torfowiska przejściowego i wysokiego w okolicach Dubiecka (m. Bachórzec. Objętego ochroną prawną w rezerwacie "Broduszurki". Duże powierzchnie kompleksów leśnych, poprzecinane enklawami pól uprawnych i ciekami wodnymi stwarzają również dogodne warunki do rozwoju i bytowania wielu rzadkim i chronionym gatunkom zwierząt. Najcenniejsze fragmenty Parku objęte są prawną ochroną w dziesięciu rezerwach przyrody: „Broduszurki” w Bachórcu, „Brzoza Czarna” w Reczpolu, „Krępak” w Korzeńcu, „Kalwaria Pałacowska” w Kalwarii Pałacowskiej, „Kopystanka” we wsi Kopysno, „Kozigarb” w Słonem, „Leoncina” w Tarnawcach, „Przełom Hołubli” w Korytnikach, „Reberce” w Woli Korzenieckiej, „Turnica” w Makowej. Na części gruntów Parku utworzono Leśny Kompleks Promocyjny „Lasy Birczańskie”.

FAUNA

Ciekawa jest fauna Parku. Stwierdzono tu 3 chronione gatunki ryb, 16 gatunków płazów i gadów, 134 gatunki lęgowych ptaków oraz 30 gatunków ssaków. 39 gatunków kręgowców znajduje się na czerwonej liście rzadkich i wymierających, m.in. orzeł przedni, orlik krzykliwy, dzięcioł trójpalczasty, puchacz, puszczyk uralski, nocek Bechsteina, bóbr europejski, żbik i żaba dalmatyńska. W dużych kompleksach leśnych mają

tu swoją ostoję ssaki: jeleń karpacki, sarna, dzik, ryś i żbik, a z płazów traszka karpacka będąca jedynym wśród kręgowców, karpackim endemitem. Gnieźdzą się tu jastrzębie, pustułki, puchacze, inne gatunki sów, orlik krzykliwy (ok. 10 % populacji krajowej), trzmielojad oraz bocian czarny. Prowadzone w ostatnich latach badania drobnej fauny w dolinie Wiaru wykazały na terenie Parku obecność endemicznych elementów wschodniokarpackich, reprezentowanych przez 17 gatunków chrząszczy, ślimaków i krocionogów.

FLORA

Na skutek przenikania różnych elementów flory (górski, nizinny i pontyjski) roślinność Parku charakteryzuje się dużą różnorodnością. W składzie szaty roślinnej występuje ponad 900 gatunków roślin naczyniowych, z tego ściślejszej ochronie gatunkowej podlega 47, natomiast częściowej - 16. Z grupy roślin całkowicie chronionych dość licznie występują: kłokoczka południowa, lilia złotogłów, skrzyp olbrzymi, wawrzynek wilczczyko, widłak jałowcowaty, gatunki z rodziny storczykowatych oraz bluszcz pospolity. Ten ostatni występuje często w lasach Parku, jako okazałe pnącze zakwitające jesienią. Bogata i zróżnicowana flora naczyniowa zawiera również w swym składzie gatunki uznane za rzadkie, narażone na wyginięcie bądź wymierające umieszczone na "Liście roślin zagrożonych w Polsce". Gatunkami rzadkimi są: bylica piołun, pszeniec grzebieniasty, ostrożeń siedmiogrodzki, głóg Palmstrucha i zaraza gałęzista, zaś narażonymi na wyginięcie: dziewanna austriacka, dzwoniecznik wonny oraz 4 gatunki z rodziny storczykowatych - storzan bezlistny, storczyk plamisty, kruszczyk błotny i storczyk kukawka. Grupę roślin wymierających reprezentują: kręczyńka jesienna, storczyk cuchnący oraz buławnik czerwony. Flora Parku liczy 3 subendemity ogólnokarpackie: tojad mołdawski, żywiec gruczołowaty i żywokost sercowaty oraz odmianę wschodniokarpacką śnieżycy. Ochroną pomnikową objęto dotychczas 150 obiektów przyrody żywej. Najliczniejsze są lipy i dęby. Przewiduje się objąć tą formą ochrony dalszych kilkaset obiektów przyrody żywej. Najokazalsze drzewa można spotkać w zabytkowych ogrodach i parkach. Wśród nich na szczególną uwagę zasługuje jeden z najbogatszych gatunkowo w naszym kraju ogrodów krajobrazowych w Krasicy. Osobliwością w skali kraju jest okazały jałowiec (36 cm średnicy na wys. pierśnicy) rosnący na bardzo

stromym brzegu Sanu w Babicach, gm. Krzywca.

Park jest częścią europejskiej sieci Natura 2000 - Obszaru Specjalnej Ochrony Ptaków Natura 2000 „Pogórze Przemyskie”, Specjalnego Obszaru Ochrony Siedlisk Natura 2000 „Ostoja Przemyska” i Specjalnego Obszaru Ochrony Siedlisk Natura 2000 „Rzeka San”.

ŚRODOWISKO KULTUROWE

Wędrując szlakami można zwiedzić wiele cennych zabytków kultury, których ilość w Parku jest ogromna i pod tym względem plasuje go w czołówce krajowej. Do najcenniejszych należą: zespół kościelno-klasztorny oo. Franciszkanów w Kalwarii Pałacowskiej, murowana cerkiew obronna z XV/XVI w. w Posadzie Rybotyckiej oraz zespół zamkowo-parkowy z XVI wieku w Krasiczynie. Obszar Pogórza Przemyskiego leżący w strefie współżyjących ze sobą kultur zachodniej i wschodniej charakteryzuje duża różnorodność obiektów zabytkowych, szczególnie budownictwa sakralnego. Wśród nich najcenniejszymi są: kościoły zabytkowe w Birczy, Krasiczynie, Rybotyczach i Kalwarii Pałacowskiej. Ostatni z wymienionych zasługuje na baczniejszą uwagę. Wraz z klasztorem oo. Franciszkanów zbudowanym przez Fredrę w XVII wieku, spalonym doszczętnie w połowie XVIII w. - następnie odbudowanym przez Szczepana Dwernickiego (cześnika przemyskiego), zabytkowymi kaplicami i kapliczkami pątnicznymi jest miejscem kultu Maryjnego. Raz do roku, w sierpniu, w czasie odpustu, zabytkowy rynek i klasztorne obejścia wypełnia kilkutyśięczny tłum wiernych, wędrując potem pątnicznymi drózkami od kaplicy do kaplicy, cerkwie drewniane w Piątkowej i Leszczynach, cerkwie w Huwnikach, Olszanach oraz najstarsza i jedyna w kraju typu obronnego z XV/XVI wieku w Posadzie Rybotyckiej wewnątrz bogato polichromowana, cerkwie użytkowane jako kościoły rzymskokatolickie w Brylińcach, Jaworniku Ruskim, Kopystnie, Lipie i Mielnowie. Z zabytków budownictwa typu rezydencyjno - obronnego na szczególną uwagę zasługuje XVI - wieczny zamek w Krasiczynie, klejnot architektury renesansowej, zespół pałacowo - parkowy w Birczy oraz pozostałości dworskie w Jaworniku Ruskim i Huwnikach, jak również grodziska w VIII - XII wieku rozmieszczone wzdłuż Sanu i Wiaru. Fakt ciągłego ścierania się na tym terenie różnych prądów religijnych ma odzwierciedlenie także w tworzeniu się cmentarzy. Wszystkie są miejscami spokoju, jednakże niektóre z nich, ze względu na zabytkowy

charakter, są warte zwiedzenia. Zachowało się na nich bowiem wiele ciekawych rzeźb, figur, nagrobków i kapliczek o wartości historycznej. Na szczególną uwagę zasługuje cmentarz rzymskokatolicki w Krasiczynie i cmentarze żydowskie (kirkuty) w Birczy, Rybotyczach i Krasiczynie. Wiele miejscowości Parku charakteryzuje ciekawy układ przestrzenny z zabytkami architektury ludowej o konstrukcji zrębowej i przystępowej. Takie zespoły urbanistyczne spotkać można w Birczy, Kalwarii Paćławskiej i Rybotyczach.

TURYSTYKA

Szlaki Turystyczne

Przez teren Parku prowadzi pięć szlaków turystycznych: czerwony, niebieski, zielony górski, czarny oraz Pątniczny im. Jana Pawła II, o łącznej długości ok. 160 km. Bogactwo przyrody, kultury i piękna rzeźba terenu predestynują Park do uprawiania różnych form turystyki krajoznawczej, lotniarstwa, a w okresie zimowym saneczkarstwa i narciarstwa. Baza hotelowa i wypoczynkowa różnego standardu jest obecnie dobrze rozwinięta.

SZLAK CZERWONY- swój początek bierze w Przemyślu i prowadzi przez najwyższe wzniesienia Parku (Wapielnica - 393 m n.p.m., Kopystańka - 541 m n.p.m., wspaniały punkt widokowy). Na terenie Parku długość jego wynosi 39 km.

SZLAK NIEBIESKI - jest najdłuższym szlakiem w Parku. Charakterystyczną cechą tej trasy jest jej przebieg na znacznej długości przez tereny leśne. Na niewielkim odcinku prowadzi brzegiem Sanu. Na teren Parku wchodzi w Dynowie, biegnąc w kierunku wschodnim, by następnie na wzniesieniu Wapielnica, skręcić na południe w kierunku Kalwarii Paćławskiej. Z Kalwarii szlak skręca do wsi Paćław, schodzi na trawiaste wzgórza do wsi Paportno, by zgłębić się w ścieżkę na wierzchołek Suchego Obyczka. Następnie kierując się na południowy zachód wchodzi na teren Parku Krajobrazowego Gór Słonych kończąc bieg w Ustrzykach Dolnych.

PĄTNICZY SZLAK IM. JANA PAWŁA II - utworzony w 1991r. Liczy 22 km. Rozpoczyna się w Przemyślu i na odcinku 5 km biegnie trasą szlaku czerwonego, następnie - niebieskiego, aż do miejscowości Kalwaria Paćławska. Położenie wsi na szczycie wzniesienia (465 m n.p.m.) jest wspaniałym miejscem widokowym, z którego można podziwiać malowniczą dolinę Wiaru oraz masyw Turnicy.

SZLAK ŻÓŁTY- jest znakiem wybitnie przyrodniczym, gdyż wiedzie środkiem puszczy karpackiej. Zaczyna się na szczycie Suchego Obycza, obierając kierunek północny, przez drogi leśne dochodzi do drogi rybotyckiej. Za Posadą Rybotycką łączy się ze szlakiem czerwonym.

SZLAK ZIELONY GÓRSKI- długość ok. 20 km. Zaczyna się w Birczy i wiedzie środkiem fragmentu dawnej puszczy karpackiej. Ułatwia prześledzenie zmieniających się drzewostanów i bogactwa roślinnego. Prowadzi przez piękną dolinę otoczoną wzgórzami gdzie niegdyś była dawna wieś Łomna. Obecnie tylko nieliczne drzewa owocowe wskazują na istnienie dawnych zagród w Parku. Szlak kończy swój bieg na litej drodze Arłamów - Jureczkowa. Tutaj łączy się ze szlakiem niebieskim.

SZLAK CZARNY- prawobrzeżny szlak forteczny "Twierdzy Przemyśl" tylko w niewielkiej części przebiega przez Park i otulinę. Prowadzi wiejskimi i leśnymi drogami po najciekawszych fortach. Na całej długości, tj. od Łapajówki do Dybawki Górnej liczy 28 km. Lewobrzeżny szlak forteczny nie przebiega przez tereny parkowe, niemniej jednak jest tak samo godny przejścia jak i prawobrzeżny.

Ścieżki turystyczne, przyrodnicze, edukacyjne:

Ścieżka "**DOLINA HOLUBLI**" prowadzi przez rezerwat przyrody "Przełom Hołubli" w **Hołubli**, na gruntach Nadleśnictwa Krasiczyn. Ok. 11 km od Przemyśla przy drodze Przemyśl-Dynów posadowiona jest tablica informująca o walorach ścieżki oraz dojeździe i dojściu do jej początku (ok. 1,5 km). Spacer po ścieżce daje możliwość poznania bogactwa flory grądu, łągu podgórskiego i podgórskiej formy buczyny karpackiej, widocznego szczególnie wczesną wiosną, fauny a także układu geomorfologicznego doliny potoku Hołubią. Trasa ścieżki liczy ok. 2 km, a rozlokowane jest na niej sześć tablic przystankowych.

Trasa ścieżki "**WINNE-PODBUKOWINA**" w Bachórcu koło Dubiecka zlokalizowana jest w rezerwacie torfowiskowym "Broduszurki" na gruntach gminy Dubiecko. Spacerując po ścieżce poznamy cenne gatunki flory bagiennej, leśnej, łąkowej i pastwiskowej. Spotkać tu można także ciekawe gatunki zwierząt, głównie ptaków. Osobliwości ścieżki opisane są na pięciu tablicach przystankowych rozstawionych na ok. 1,5 km trasie. Dojechać do ścieżki można wszystkimi środkami transportu kołowego. Jadąc drogą Przemyśl-Dynów, za Dubieckiem należy skrócić w drugą drogę w lewo (przy kapliczce jest tablica kierunkowa) i dalej kierować się za

tablicami informacyjnymi.

Ścieżka **"KOPANINY"** zlokalizowana jest w Dąbrówce Starzeńskiej na gruntach Nadleśnictwa Dynów. Wędrówkę po niej rozpoczynamy od pola biwakowego należącego do tego Nadleśnictwa, a na jej trasie podziwiać będziemy silnie pofałdowany, malowniczy krajobraz podgórski oraz bogactwo flory i fauny. Na pierwszym przystanku pokazana jest ciekawa odkrywka geologiczna a na ostatnim, ósmym urządzone jest stanowisko czynnej ochrony płazów. Trasa ścieżki liczy ok. 3 km. Do ścieżki dojechać można od strony Dynowa, przez Bartkówkę jak również od strony Birczy przez Żohatyn.

Ścieżka **"KRĘPAK"** usytuowana jest w miejscowości Korzeniec w rezerwacie "Krępak", na gruntach Nadleśnictwa Bircza. Zaczyna się na parkingu w Korzeńcu zlokalizowanym przy drodze Przemysł-Sanok (przed serpentynami). Na jedenastu przystankach ścieżka ukazuje stary i cenny drzewostan bukowo-jodłowy z charakterystyczną dla niego roślinnością a także patologię lasu, zjawisko erozji gleb, osobliwości geologiczne, stanowisko ornitologiczne i czynnej ochrony płazów. Ścieżkę cechuje bardzo urokliwa rzeźba terenu w postaci głębokich, ok. 100-tu metrowych wąwozów. Długość ścieżki wynosi ok. 2 km.

Ścieżka przyrodniczo-kulturowa **„DO RALLA”** prowadzi po gruntach leśnych Nadleśnictwa Krasiczyn, Leśnictwo Prałkowce oraz gruntach nieleśnych gminy Krasiczyn. Na jej trasie, w kształcie pętli, posadowionych jest 10 przystanków opisujących walory ciekawych i osobliwych miejsc, w tym punkt widokowy na malowniczą panoramę doliny rzeki San oraz na Zespół Zamkowo-Parkowy i kościół parafialny w Krasiczynie.

„KAMIONKA” - trasa ścieżki o długości 5,6 km, położona jest na pograniczu wsi Korzeniec, Boguszówka i Huta Brzuska. Trasa rozpoczyna się w miejscowości Korzeniec, w odległości 50 m od przystanku PKS przy drodze krajowej Przemysł-Sanok. Na 10 przystankach prezentuje, zbliżone do naturalnych, lasy porastające wschodnie zbocza kotliny Birczy, przepiękne krajobrazy okolicznych terenów widziane z grzbietu „Łazów” oraz ciekawą rzeźbą terenu charakterystyczną dla pogórzy, tworzących bardzo interesującą przyrodniczo-kulturową mozaikę.

„POMOCNA WODA” – trasa ścieżki prowadzi przez tereny wsi Stara Bircza, a zaczyna się od, położonego na prawym brzegu Stupnicy, pola biwakowego. Prezentuje zbliżone do naturalnych lasy porastające stoki

doliny Stupnicy, ciekawą rzeźbę terenu i malowniczy krajobraz kotliny Birczy. Jej osobliwością jest cudowne źródło wypływające u stóp wielkiego drzewa rosnącego w głębi lasu – obiekt kultu Maryjnego.

„BOBROWA DOLINA” - zlokalizowana jest w miejscowości Lipa wzdłuż prawego dopływu potoku „Lipka” wypływającego z uroczyska „Morochów”.

Czas przejścia 2,6- km trasy, w zależności od tempa marszu, zajmuje średnio 1,5 - 2,5 godziny. Podczas zwiedzania tej ścieżki będziemy mogli podziwiać i poznawać dość rzadkie dla tego terenu zbiorowiska bagienne i szuwarowe, będące idealnym miejscem bytowania bobra europejskiego oraz innych zwierząt jak i roślin przystosowanych do tego typu środowiska.

„ŁOMNA” – trasa ścieżki dydaktyczno-przyrodniczej wyposażona jest w miejsce biwakowe oraz 11 przystanków tematycznych. Ciekawostką na trasie ścieżki jest znajdujący się między przystankiem 6 i 7 Las Medialny, założony 16 października 2004 roku. Na poszczególnych przystankach ścieżki można zapoznać się z historią wsi Łomna, z celowością zalesiania gruntów porolnych, ekotonem, nieleśnymi zbiorowiskami roślinnymi, ze zjawiskiem sukcesji ekologicznej, z gospodarką łowiecką oraz niektórymi gatunkami drzew iglastych i awifauną.

Ścieżka historyczno-przyrodnicza **"KALWARIA PAĆLAWSKA"** znajduje się w jednym z najpiękniejszych zakątków południowo-wschodniej części Polski, w województwie podkarpackim, w powiecie przemyskim. Położona jest na styku powstałego w 2001 roku rezerwatu przyrody "Kalwaria Paćławska". Ścieżka zwraca uwagę na bogactwo otaczającej przyrody (rośliny, zwierzęta i ptaki), a także na walory historyczne, związane z osadnictwem na tych terenach oraz powstaniem samego sanktuarium pasyjnego w Kalwarii Paćławskiej. Długość ścieżki wynosi 2,5 km.

Szkolny Szlak Turystyczny **"BOHYNIE"** ma charakter przyrodniczo-historyczny. Został powołany do życia w 2002 roku i w całości leży na terenie Parku Krajobrazowego Pogórza Przemyskiego. Szlak jest atrakcyjny o każdej porze roku, nie mniej wiosną, w czasie masowego kwitnienia roślin runa leśnego sprawia największe wrażenie. Na całej długości szlak jest oznakowany czerwonymi trójkątami, a najciekawszym miejscem poświęcono na trasie osiem przystanków. Długość szlaku przekracza 7 km.

Rezerваты Przyrody

Lp.	Nazwa rezerwatu	Powierzchnia w (ha)	Cel ochrony
1	„Brzoza Czarna w Reczpolu" -	2,60	Naturalne stanowisko brzozy czarnej
2	„Krępak”	138,46	Las bukowo-jodłowy naturalnego pochodzenia z runem charakterystycznym dla podgórskiej formy buczyny karpackiej, oraz ciekawe elementy rzeźby terenu i osobliwości geologiczne
3	„Broduszurki”	25,91	Dobrze wykształcone zbiorowiska torfowiskowe z dużą ilością roślin chronionych
4	„Przełom Hołubli”	46,42	Fragment przełomowej doliny potoki Hołubla oraz lasu dębowo-bukowego z udziałem lipy
5	„Reberce”	190,96	Fragment lasu jodłowego posiadający cechy lasu naturalnego
6	„Turnica”	151,5	Fragment puszczy bukowo-jodłowej
7	„Leoncina”	8,67	Stanowisko kłokoczki południowej
8	„Kalwaria Pałacowska”	173,18	Drzewostan bukowo-jodłowy oraz elementy krajobrazu kulturowego
9	„Kopystanka”	188,67	Stanowisko ostrożeńca siedmiogrodzkiego (Cirsium

			decussatum), zbiorowiska roślinności kserotermicznej góry „Kopystanka” oraz drzewostany wykształcone w formie podgórskiej buczyny karpackiej
10	„Kozigarb”	33,3	Zachowanie i ochrona góry meandrowej z bogatą mikrorzeźbą terenu wraz z porastającym ją drzewostanem

Pomniki Przyrody

Lp.	Gatunek	Obwód [cm]	Wysokość [m]
1	kasztanowiec zwyczajny – 2 szt.	250,300	14
2	lipa szerokolistna	330	15
3	cis pospolity	55	5
4	lipa szerokolistna	370	13
5	jesion wyniosły	260	20
6	dąb szypułkowy	450	25
7	lipa drobnolistna	450	20
8	lipa szerokolistna	330	20
9	lipa drobnolistna	330	25
10	lipa drobnolistna	380	20
11	dąb szypułkowy – 2 szt.	380,420	20,21
12	lipa szerokolistna	410	27
	dąb szypułkowy	445	32
13	wiąz górski – 3 szt.	245-275	25-26
14	klon jawor	310,410	25, 26
15	buk zwyczajny	380	27
16	wiąz pospolity	380	20

17	lipa szerokolistna – 4 szt.	320-370	20-22
18	buk zwyczajny – 3 szt.	330-400	30-32
19	jodła pospolita – 7 szt.	300-400	35-40
20	bluszcz pospolity – 20 szt. na pow. ok. 50a		
21	lipa drobnolistna	610	28
22	dąb szypułkowy	390	17
23	buk zwyczajny	307	29
24	klon jawor	280	30
25	klon jawor	245	27
26	klon jawor	255	31
27	klon jawor	230	28
28	klon jawor	242	31
29	klon jawor	243	30
30	buk zwyczajny	341	27
31	jodła pospolita	315	35
32	buk zwyczajny	341	27
33	sosna zwyczajna dąb szypułkowy – 7 szt.	280 310-400	18 23-27
34	buk zwyczajny	345	33
35	grab pospolity buk zwyczajny – 2 szt.	240 350, 400	21 33,33
36	grab pospolity	290	22
37	buk zwyczajny	340	30
38	buk zwyczajny	295	28
39	dąb szypułkowy	265	25
40	dąb – 2szt	410,400	26,28
41	dąb szypułkowy	375	24
42	lipa drobnolistna	462	28
43	dąb szypułkowy	405	28
44	dąb szypułkowy	450	28

	buk zwyczajny	325	30
45	dąb szypułkowy	415	31
46	dąb szypułkowy	600	28
47	dąb szypułkowy	600	30
48	dąb szypułkowy – 15 szt.	300-425	20-30
49	dąb szypułkowy	420	26
50	lipa drobnolistna	555	24
51	lipa drobnolistna	340	25
52	dąb szypułkowy – 2 szt.	410,370	24
53	dąb szypułkowy	400	24
54	dąb szypułkowy	370	24
55	dąb szypułkowy – 3 szt.	400-415	24
56	dąb szypułkowy	390	22
57	dąb szypułkowy – 2 szt.	380,420	22
58	cis pospolity – 3 szt.	20-50	3-6
59	topola biała	420	23
60	klon jawor	320	23
61	sosna zwyczajna	320	25
62	lipa drobnolistna	400	23
63	dąb szypułkowy	400	24
64	lipa drobnolistna	320	23
65	dąb szypułkowy – 2 szt.	310,320	23
66	dąb szypułkowy	420	24
	lipa drobnolistna	305	24
67	dąb szypułkowy	400	23
68	sosna zwyczajna	280	26
69	buk zwyczajny	220	23
70	trześnia	220	25
	modrzew europejski	230	25
71	lipa drobnolistna	540	22

72	dąb szypułkowy – 2 szt.	320-380	22-25
73	dąb szypułkowy – 2 szt.	320,310	23
74	dąb szypułkowy	340	22
75	lipa drobnolistna	340	24
76	dąb szypułkowy – 3 szt.	300-450	23
77	dąb szypułkowy	400	21
78	dąb szypułkowy	430	22
79	dąb szypułkowy	430	22
80	dąb szypułkowy	340	23
81	dąb szypułkowy	410	23
82	dąb szypułkowy	380	23
83	dąb szypułkowy – 3 szt.	370-410	22-25
84	dąb szypułkowy	340	22
85	dąb szypułkowy	380	22
86	lipa drobnolistna – 46 szt.	105-355	16-23
87	kasztanowiec zwyczajny	400	22
88	lipa drobnolistna	310	23
89	klon jawor	245	21
90	lipa drobnolistna – 3 szt.	340-440	23
91	lipa drobnolistna	400	24
92	lipa drobnolistna	305	23
	dąb szypułkowy	390	24
93	lipa drobnolistna	320	23
94	dąb szypułkowy	300	24
95	lipa drobnolistna – 2 szt.	330,320	23
96	lipa drobnolistna – 10 szt.	320-380	21-24
97	dąb szypułkowy	620	24
	buk zwyczajny	340	22
98	dąb szypułkowy	380	22
99	dąb szypułkowy	430	23

100	kłokoczka południowa – ok. 100 krzewów rosnących w 3 kępach na pow. ok. 1 ha		
101	buk zwyczajny – 3szt.	460	27
102	jałowiec pospolity	32	11
103	modrzew europejski	200	18
104	modrzew europejski	220	20
105	modrzew europejski	220	18
106	modrzew europejski	250	20
107	bluszcz pospolity – okaz kwitnący		
108	bluszcz pospolity – okaz kwitnący o obwodzie 26 cm przy ziemi		
109	dąb szypułkowy	390	28
110	dąb szypułkowy	740	30
111	dąb szypułkowy – 8 szt.	380-500	22-25
112	lipa szerokolistna – 2 szt.	400,450	27,28
113	dąb szypułkowy – 2 szt.	440,470	27
114	lipa szerokolistna – 2 szt.	320,400	28,30
115	bluszcz pospolity – 4 okazy kwitnące		
116	lipa drobnolistna 2 szt.	283, 408	25, 25

PARK KRAJOBRAZOWY GÓR SŁONNYCH

Rok utworzenia: 1992

Powierzchnia: 56 188 ha

Położenie administracyjne:

powiat – bieszczadzki, leski, sanocki

gmina - Sanok (5 760,0ha-10,25%),Tyrawa Wołoska (6 925,6 ha-12,33%)

i Miasto Sanok (1 117,0 ha-1,99%) w powiecie sanockim, Ustrzyki Dolne

i Miasto Ustrzyki Dolne (32 888,6 ha-58,53%) w powiecie bieszczadzkim,

Lesko (3 093,0 ha-5,5%) i Olszanica (6 406,8 ha-11,4%) w powiecie

leskim.

Położenie wg ALP – Bircza, Ustrzyki Dolne, Brzozów, Lesko

Struktura użytkowania w ha:

(dla części w woj. podkarpackim)

- lasy: 34 975,40
- użytki rolne: 15 181,30
- wody: 538,80
- formy ochrony przyrody (ogółem rezerwaty i pozostałe formy ochrony przyrody): 1 732,59

PARK KRAJOBRAZOWY GÓR SŁONNYCH – Chroni się w nim rozległe, piękne krajobrazowo zwarte kompleksy leśne z przełomowymi odcinkami rzek i potoków, będących dopływami Sanu i Wiaru oraz osobliwymi formami geologicznymi. Przez południowo-wschodnią część Parku przechodzi granica głównego europejskiego działu wód, oddzielającego zlewiska Morza Czarnego i Bałtyku. Wody do Morza Czarnego z terenu Polski zbiera Strwiąż, wypływający ze stoków góry Berdo, doprowadzając je najpierw do Dniestru. Według podziału fizjograficznego Park obejmuje północne fragmenty Gór Sanocko - Turczańskich przechodzących w Pogórze Przemyskie. Wschodnią granicę Parku stanowi granica

państwowa z Ukrainą na odcinku Bandrów - Arłamów, od południa - linia drogowo - kolejowa na odcinku Ustrzyki Dolne - Lesko. Zachodnia granica biegnie doliną Sanu od Monasterca po Dobrą i wreszcie północna - granicą administracyjną gminy Ustrzyki Dolne. Park obejmuje swoim obszarem typowe dla Karpat Wschodnich pasma górskie: Gór Słonnych i Chwaniowa. Pięknie, rusztowo uformowane grzbiety górskie ułożone z kierunku północnego zachodu na południowy wschód poprzecinane są siecią rzek i potoków będących dopływami Sanu i Wiaru. Osobliwością Parku są liczne słone źródła oraz złoża roponośne, o których w swoim dziele "O ziemioródtwie Karpatów i innych gór i równin Polski" pisał Stanisław Staszic. Znaczne ich zagęszczenie znajduje się w obrębie szczytu Na Opalonym. Naliczono 78 potoków, które odprowadzają wody o różnym stopniu zawartości soli. Nie tylko solanki ukryte są pod powierzchnią ziemi. Znane są złoża roponośne ciągnące się pasmem od Berehów Dolnych i Łodyny przez Ropienkę, Wańkow i Leszczowate po Witryłów, Temeszów i Obarzym. Już w 1886 r. prowadzono eksploatację ropy naftowej w Ropience, a tuż przed II wojną stanęło na tym terenie 70 szybów o średniej głębokości 300 m. Obecnie złoża są już na wyczerpaniu. Park w 73% pokryty jest kompleksami leśnymi, wśród których wyłaniają się enklawy pól uprawnych, łąk i pastwisk. Cechą charakterystyczną roślinności Parku jest jej piętrowość: powyżej 500 m n.p.m. występuje regiel dolny z lasami bukowymi i bukowo-jodłowymi, do 500 m n.p.m. w piętrze pogórza rośnie grąd wschodniokarpacki, zaś w dolinach rzek zarośla wiklinowe i nadrzeczna olszynka karpacka. Flora i fauna Parku jest bardzo bogata i zróżnicowana. Najcenniejsze fragmenty Parku objęte są ochroną prawną w 9 rezerwach przyrody: „Buczyna w Wańkowej”, „Chwaniów” w Jureczkowej, „Cisy w Serednicy”, „Dyrbek” w Bezmiechowej Górnej, „Góra Sobień” w Monastercu, „Nad Trzciancem” w Trzciancu, „Na Opalonym” w Wojskówce, „Na Oratyku” w Krościenku, „Polanki” w Bykowcach k/Sanoka. W dwóch rezerwach: „Góra Sobień” i „Polanki” urządzone są ścieżki przyrodniczo-dydaktyczne. Trzecia ścieżka o charakterze dendrologicznym udostępniona jest w Jureczkowej, czwarta - przyrodniczo-leśna „Jodełka” w Siemuszowej usytuowana jest na terenie leśnictwa Wola Krecowska.

FAUNA

Duże powierzchnie kompleksów leśnych poprzecinanych potaciami pól

uprawnych i ciekami wodnymi stwarzają dogodne warunki do rozwoju i bytowania dla wielu gatunków zwierząt, w tym typowych dla fauny puszczańskiej. W Parku spotkać można takie gatunki jak: niedźwiedź brunatny, ryś, wilk, żbik, wydra, jeleń szlachetny, dzik, orzeł przedni, orlik krzykliwy i grubodzioby, jastrząb, trzmiełojad, puchacz, puszczyk uralski, sóweczka, dzięcioł trójpalczasty i białogrzbiety. Łąki w dolinach rzek i potoków są miejscem żerowania dla wielu gatunków ssaków: jelenia szlachetnego, sarny, dzika, lisa i borsuka. Doliny te są również wspaniałym terenem łoświeckim ptaków drapieżnych oraz miejscem gniazdowania zagrożonego w skali globalnej derkacza. Ponadto w obrębie Parku odnotowano wśród bezkręgowców wiele endemitów wschodnio-, zachodnio- i ogólnokarpackich głównie wijów, chrząszczy i ślimaków.

FLORA

Wysoki stopień naturalności tego terenu wyraża się dużym bogactwem florystycznym, liczącym ok. 900 gatunków roślin naczyniowych, w tym wielu gatunków górskich, podgórskich i pontyjskich. Na tych stosunkowo niewielkich wysokościach występuje aż 68 gatunków górskich, w tym 5 subalpejskich i 45 reglaowych. Wschodniokarpacki charakter zbiorowiskom roślinnym Parku nadają gatunki wschodnie, m.in. groszek wschodniokarpacki, smotrawa okazała, lulecznica kraińska i żywokost sercowaty. Florę pontyjską reprezentuje 79 gatunków kserotermicznych, z których należałoby wymienić: czosnek zielonawy, przelot pospolity, kłosownicę pierzastą, kruszczyk siny, dzwonek brzoskwiniolistny, wilczomlecz lancetowaty, goryczkę krzyżową oraz miodownik melisowaty. Osobliwością dendrologiczną Parku są drzewiaste formy cisa występujące w ok. Serednicy oraz stanowisko krzewu - kosa olcha w ok. Bandrowa, natomiast geologiczną - odkrywki fliszu karpackiego rozrzucone po całym jego terenie.

Park w 96,6% pokrywa się z europejską siecią Natura 2000 - Obszar Specjalnej Ochrony Ptaków Natura 2000 „Góry Słonne” oraz w większej części Specjalnym Obszarem Ochrony Siedlisk Natura 2000 „Ostoja Góry Słonne”.

ŚRODOWISKO KULTUROWE

Park jest słabo zurbanizowany, co jest wynikiem wysiedlenia w latach 1945-47 ludności greckokatolickiej na Ukrainę i Ziemię Odzyskaną.

Niektóre miejscowości zostały całkowicie opuszczone, ale wielu z nich ostały się obiekty budownictwa sakralnego, głównie cerkwie greckokatolickie. Ewenementem w Parku na skalę krajową jest Lotnisko Szybowcowe w Bezmiechowej Górnej. Krajobraz naturalno-kulturowy Parku jawi się jako kraina "dzikich lasów", opustoszałych wiosek i bogatej historii. Jednakże ślady wspaniałej przeszłości obecnie spotyka się tylko w postaci zabytków historyczno-kulturowych. Niektóre z miejscowości rozwijały się znakomicie już w średniowieczu, czego dowodem są liczne grodziska np.: w Olszanicy, Tyrawie Wołoskiej i Tyrawie Solnej. Z nowszej historii wśród naturalnego krajobrazu przebijają się zabytki miejskiej przeszłości Mrzygłodu, XVII - wieczny dwór z pięknym parkiem w Załużu oraz pałac i park z XIX wieku w Olszanicy. Park jako kraina pogranicza i dwóch narodów obfituje również w obiekty sakralne, głównie cerkwie greckokatolickie. Wystające kopuły pięknych cerkwi widoczne są w Bezmiechowej, Bandrowie, Brzegach Dolnych, Hołuczkwie, Krecowie, Krościenku, Liskowatam, Łodynie, Paszowej, Rakowej, Rudence, Serednicy, Siemuszowej, Stefkowej, Tyrawie Solnej. W niektórych miejscowościach Parku zachowało się jeszcze budownictwo mieszkalne dolinian. "Dzikość", spokój i harmonia w przyrodzie są źródłem natchnienia i inspiracji do pracy twórczej dla poetów i artystów. Wspomnieć należy o nieżyjącej już poetce Marii Czerkawskiej mieszkającej i tworzącej w Bezmiechowej, czy artyście - rzeźbiarzu z Tyrawy Wołoskiej - Bogusławie Iwanowskim. Tego niezwykle uzdolnionego, wrażliwego i pracowitego kresowiaka do tej miejscowości, po życiowej tułaczce, przyciągnęło piękno Gór Słonnych. Galerię rzeźby pn."Quo vadis" można zwiedzać codziennie o każdej porze dnia.

TURYSTYKA

Szlaki Turystyczne

W parku wytyczone są szlaki turystyczne: czerwony, niebieski, żółty, łącznikowy zielony, łącznikowy żółty, szlak ikon, dzięki którym można uprawiać turystykę pieszą. Bezkrzesne obszary Parku pozwalają uprawiać inne formy turystyki, m.in. paralotniarstwo, turystykę rowerową, kajakarstwo, turystykę konną. Baza turystyczna zlokalizowana jest głównie na obrzeżach Parku, natomiast na całym jego terenie funkcjonują gospodarstwa agroturystyczne. Różnorodność krajobrazowo - kulturowa predestynuje ten teren do rozwoju i uprawiania różnorodnych form

turystyki. Niestety infrastruktura turystyczna jest prawie nierozwinięta. Amatorzy pieszych wędrówek mogą poznawać jego walory na wyznakowanych szlakach turystycznych: czerwonym, niebieskim, żółtym oraz łącznikowych: zielonym i żółtym.

SZLAK CZERWONY - w Parku ma przebieg: Olchowicki Potok - Liszna - G. Słonny - G. Słonna - G. Przysłup - Rakowa - Zawadka - G. Poręba.

SZLAK NIEBIESKI - na teren Parku wkracza w ok. Łodyny, biegnie na G. Brańcówą - G. Truszwoskie - G. Na Opalonym - Arłamów i dalej wchodzi na teren Parku Krajobrazowego Pogórza Przemyskiego.

SZLAK ZIELONY - (łącznikowy) jest odnogą szlaku czerwonego i biegnie od szczytu G. Słonna do G. Przysłup, schodząc do drogi Załuż - Lesko biegnie obok rezerwatu "Góra Sobień" i dochodzi do stacji PKP w Załużu.

SZLAK ŻÓŁTY (łącznikowy) do Parku wchodzi w Jankowcach, dalej biegnie przez Czarny Dział - "lotnisko" w Bezmiechowej i grzbietem Gór Słonnych dochodzi do szlaku czerwonego.

ŻÓŁTY SZLAK wchodzi do Parku w m. Podgaje i prowadzi na G. Orli Kamień.

Wędrówka szlakami po Parku to prawdziwa "uczta dla oczu", gdyż co rusz z różnych punktów widokowych podziwiać można piękne panoramy Bieszczadów, Beskidu Niskiego, Pogórza Przemyskiego czy samych Gór Słonnych. Przepiękne krajobrazy wyłaniają się również turystom zmotoryzowanym poruszającym się po, wijącej się w ok. Tyrawy Wołoskiej w kształcie serpentyny, drodze Przemysł - Sanok.

Zbadane w 1928 roku korzystne prądy powietrzne na jednym ze zboczy Gór Słonnych w Bezmiechowej stały się również powodem do zorganizowania w 1930 roku pierwszego w Polsce szkolenia pilotów szybowcowych, a następnie słynnej Szkoły Szybowcowej. Zlikwidowanej w 1951 roku decyzją władz szkole, dawną świetność próbuje przywrócić Politechnika Rzeszowska i Aeroklub Bieszczadzki. Dzięki próbom reaktywowania "lotniska" Bezmiechowa staje się coraz większą atrakcją dla amatorów lotów szybowcami. Pogórza i niewysokie góry stanowią również idealne miejsce dla amatorów paralotniarstwa. Bezkrzesne obszary Parku predestynują go także do jazdy konnej i rowerowej. Zarówno konie jak i rowery można wynająć w Ośrodku Wypoczynkowym w Arłamowie, dysponującym wieloma miejscami noclegowymi, niestety dla turystów z "bogatą kieszenią".

Ścieżki turystyczne, przyrodnicze, edukacyjne:

Ścieżka "POLANKI" w Bykowcach przebiega przez rezerwat przyrody "Polanki", zlokalizowany na gruntach Nadleśnictwa Brzozów. Walory ścieżki opisane są na dziesięciu tablicach przystankowych. Spacer po niej umożliwi poznanie wielu cennych gatunków roślin, różnych wariantów zbiorowisk podgórskiej formy buczyny karpackiej, zwierząt, urokliwej rzeźby terenu a także źródelka z bijącą wodą siarczkową. Długość ścieżki wynosi ok. 2 km, a dojeżdża się do niej skręcając w prawo przed pomnikiem "biało-czerwony sztandar" z drogi Przemyśl-Sanok w miejscowości Bykowce.

"**NA GÓRZE SOBIEŃ**" to ścieżka położona w miejscowości Manasterzec na gruntach Nadleśnictwa Lesko. Swój początek bierze w rezerwacie przyrody "Góra Sobień", gdzie na wzniesieniu zapoznamy się z roślinnością rezerwatu oraz ruinami zamku Kmitów, będącego od XVI w. główną siedzibą największego rodu prowadzącego w średniowieczu akcję zasiedlania Bieszczadów. Siedem kolejnych przystanków pokazuje piękne drzewostany jodłowo-bukowe, grabowo-jodłowe z charakterystyczną dla nich roślinnością. Długość ścieżki wynosi ok. 3 km, a dojechać można do niej transportem kołowym drogą Załuż-Lesko, pociągiem z Zagórza wysiadając w Łukawicy lub dojść pieszo zielonym szlakiem.

Ścieżka „**DRZEWA PARKU PODWORSKIEGO W JURECZKOWEJ**” położona jest na gruntach Nadleśnictwa Bircza. Na ośmiu tablicach przystankowych rozmieszczonych na trasie ścieżki opisane są różne gatunki drzew rosnących w parku podworskim. Wiele z nich osiągnęło parametry pomnikowe. Opisy obejmują biologię drzew, związane z nimi legendy, anegdoty, wierzenia ludowe a także ich wykorzystanie użytkowe.

Ścieżka przyrodniczo-leśna „**JODEŁKA**” w Siemuszowej usytuowana jest na terenie leśnictwa Wola Krecowska. Na ścieżkę składają się cztery przystanki: **I – Obszar źródliskowy** – w okresie wiosennym najpiękniej wyglądający zakątek lasu z bujną roślinnością i przepięknie meandrującym potokiem. **II – Naturalne odnowienia jodłowe** roztacza niezapomniany widok na młody las i pozostawiony do naturalnej śmierci nasiennik jodłowy. **III – Ptaki** – skrzydlaci mieszkańcy lasu; siedząc na ławce godzinami możemy słuchać ich śpiewu, stąd też roztacza się malowniczy widok na dolinę porośniętą drzewostanem bukowo-jodłowym. **IV – Punkt widokowy**, z którego rozpościera się widok na wieś Siemuszową, położoną na szlaku architektury drewnianej, w pobliżu

Szlaku Ikon w dolinie Sanu. Ponadto wzdłuż trasy rozmieszczono **11 tablic edukacyjnych**, przybliżających wiedzę o najważniejszych gatunkach drzew występujących w lesie.

Rezerваты Przyrody

Lp.	Nazwa rezerwatu	Powierzchnia w (ha)	Cel ochrony
1	„Buczyna w Wańkowej”	98,68	Naturalne zbiorowiska roślinne z szeregiem gatunków roślin rzadkich i chronionych oraz liczne osobliwości dendrologiczne
2	„Cisy w Serednicy”	14,48	Stanowiska cisa pospolitego
3	„Chwaniów”	354,71	Wspaniale wykształcona regłowa buczyna karpacka
4	„Dyrbek”	130,88	Naturalne zbiorowisko buczyny karpackiej
5	„Góra Sobień”	5,34	Fragment lasu mieszanego z chronionymi gatunkami roślin zielnych w runie i występująca na tym terenie rzadka fauna kserotermiczna
6	„Na Opalonym”	217,13	Naturalne zbiorowisko buczyny karpackiej porastającej zbocze poprzecinane licznymi potokami
7	„Na Oratyku”	233,15	Dobrze wykształcony zespół buczyny karpackiej w strefie przejścia piętra pogórza w regiel dolny wraz z cennym drzewostanem i stanowiskami licznych gatunków roślin rzadkich

			i chronionych
8	Nad Trzciańcem”	182,13	Dobrze wykształcone zbiorowisko buczyny karpackiej w formie regłowej z występujących w jego runie z szeregiem gatunków roślin chronionych oraz licznych osobliwości dendrologicznych
9	„Polanki”	191,94	Naturalne zbiorowiska leśne buczyny karpackiej

Pomniki przyrody

Lp.	Położenie	Gatunek	Obwód [cm]	Wys. [m]	Uwagi
	Miejscowość				
1	Brzegi Dolne	lipa drobnolistna	609	23	
2	Dźwiniacz Dolny	lipa drobnolistna	356	16	
3	Liskowate	sosna limba	170	15,5	postępujący proces usychania
4		dąb szypułkowy	280	28	
5		jesion wyniosły	400	27	
6		wiąz górski	400	29	
7		wiąz górski	360	21	
8		jesion wyniosły	430	28	
9		klon jawor	260	27	
10		klon jawor	260	27	
11		lipa drobnolistna	300	29	
12		lipa drobnolistna	450	30	
13		wiąz górski	410	27	
14		klon jawor	280	29	
15		jesion wyniosły	350	27	

16		lipa drobnolistna	370	27	
17		klon jawor	240	27	
18		klon jawor	250	23	
19		klon jawor	280	29	
20		lipa drobnolistna	260	27	
21		jesion wyniosły	260	28	
22		jesion wyniosły	310	27	
23		jesion wyniosły	280	27	
24	Trójca	lipa drobnolistna „Angelika”	410	27	wiek ok. 150 lat
25	Trójca	dąb szypułkowy „Maciek”	700	25	wiek ok. 300 lat
26	Jamna Dolna	lipa szerokolistna „Frigga”	465	27	wiek ok. 200 lat
27	Jamna Dolna	lipa drobnolistna „Urd”	415	30	wiek ok. 210 lat
28	Jamna Dolna	lipa drobnolistna „Werdandi”	370	21	wiek ok. 180 lat
29	Jamna Dolna	lipa drobnolistna „Skuld”	355	30	wiek ok. 180 lat
30	Jamna Dolna	jałowiec pospolity „Buri”	50	6	wiek ok. 70 lat
31	Jamna Dolna	lipa drobnolistna „Maia”	550	35	wiek ok. 230 lat
32	Jamna Górna	jesion wyniosły „Piaskun”	430	20	wiek ok. 180 lat
33	Jamna Dolna	lipa drobnolistna „Gerda”	360	26	wiek ok. 150 lat
34	Jamna Dolna	lipa drobnolistna „Lorelei”	360	24	wiek ok. 160 lat
35	Jamna Dolna	lipa „Gird”	370	27	wiek ok. 160 lat

36	Jamna Dolna	jesion wyniosły „Dain”	380	28	wiek ok. 180 lat
37	Jamna Dolna	lipa szerokolistna „Hyndla”	360	29	wiek ok. 150 lat
38	Jamna Górna	jesion wyniosły „Nock”	330	22	wiek ok. 150 lat
39	Arlamów	lipa drobnolistna „Stanisława”	475		
40	Kwaszenina	lipa szerokolistna „Marta”	580		
41	Rakowa	jesion	388		wiek 150 lat
42	Rakowa	buk	368		wiek 200 lat
43	Rakowa	buk	411		wiek 200 lat
44	Rakowa	buk	422		wiek 220 lat
45	Rakowa	buk	321		wiek 150 lat
46	<p>„Mały Kamień” – skałki w kształcie muru o wymiarach wys. 4 – 6m, dł. 16,5m, szer. 2m zbudowane z gruboławicowego piaskowca ciężkowickiego lub lgockiego, wyerodowanego z wierzchniej warstwy skały, liczne ślady erozji wietrznej i chemicznej w postaci niewielkich kociołków i zagłębień.</p>				
47	<p>„Duży Kamień” – ostaniec denudacyjny o wymiarach wys. 6 – 10m, dł. 13m, szer. 3 – 5m, będący wychodnią gruboławicowego piaskowca ciężkowickiego lub lgockiego, wyerodowany z wierzchniej warstwy skały w postaci dwóch głązów przykrytych trzecim, z licznymi śladami erozji wietrznej i chemicznej w postaci niewielkich kociołków i zagłębień.</p>				
48	lipa szerokolistna		330		wiek 100 lat
49	Źródło solankowe „Warzelnia”				

50	Olchowce (przy czerwonym szlaku turystycznym ok. 100 m na W od kulminacji 554 m n.p.m. Pasma Orlego Kamienia)	Wychodnia skalna pn. „ Orli Kamień ” zbudowana ze skał fliszowych, głównie piaskowców krośnieńskich i kredowych Charakterystyka z planu ochrony: „ Orli Kamień ” - wychodnia piaskowców ciężkowickich, ale należący prawdopodobnie do dolnych warstw lgockich z wyjątkowo bogatą ornamentacją wietrzną wymodelowana w postaci muru (dł. 45 m i 3 m szer.), baszty (dł. 6m, wys. 5 m, szer. 2 m), grzędy skalnej (dł. 7,5 m, wys. 1,5 m)
51	Sanok	Źródło wody siarczkowej „Nad wodospadem”

PARK KRAJOBRAZOWY „LASY JANOWSKIE”

Rok utworzenia: 1984

Powierzchnia : 9 437,0 ha

Położenie administracyjne:

powiat: stalowowolski

gmina Pysznicza (5 544,6 ha-58,75%), gmina Radomyśl nad Sanem (117,8 ha-1,25%), gmina Zaklików (3 774,6 ha-40,0%)

Położenie wg ALP – Janów Lubelski

Struktura użytkowania w ha:

(dla części w woj. podkarpackim)

- lasy: 9 156,20
- użytki rolne: 219,90
- wody: 38,10
- formy ochrony przyrody (ogółem rezerwaty i pozostałe formy ochrony przyrody): 493,83

PARK KRAJOBRAZOWY „LASY JANOWSKIE” został utworzony w celu ochrony i zachowania unikatowego charakteru krajobrazu zachodniej części jednego z największych zwartych kompleksów leśnych w Polsce - Puszczy Solskiej ciągnącej się od doliny Wisły ku wschodowi aż do granicy Państwa. Na atrakcyjność przyrodniczą terenu wpływa zwarty kompleks leśny (lesistość 80%), dominują tu bory sosnowe, oraz fragmenty boru jodłowego.

Park zlokalizowany jest na terenie gmin: Pysznicza, Zaklików, Radomyśl nad Sanem w powiecie stalowowolskim. Otulina Parku zlokalizowana jest na terenie gmin: Pysznicza, Zaklików, Radomyśl nad Sanem w powiecie stalowowolskim, gmin: Jarocin, Ulanów, Harasiuki, Nisko w powiecie nizańskim, w województwie podkarpackim. Otulina Parku obejmuje obszar o powierzchni 37 312 ha. Wielkość, tych miejscami niedostępnych

lasów z zachowanym starowiekowym drzewostanem, decyduje o ich wybitnej wartości przyrodniczej. Występuje tu głównie sosna z wyspowymi fragmentami lasów jodłowych. Leśny krajobraz jest urozmaicony dolinami rzek, wałami wydmowymi tworzącymi wyniesienia, kompleksami stawów, jezior, bagien i torfowisk śródleśnych. Szczególnym celem ochrony Parku jest zachowanie walorów przyrodniczych, krajobrazowych, kulturowych, historycznych i turystycznych środowiska. Najcenniejsze przyrodniczo tereny Parku chronione są rezerwatową formą ochrony. W granicach parku krajobrazowego w części podkarpackiej są trzy rezerваты przyrody: „Imielty Ług” (niewielka część na Podkarpaciu), „Jastkowice” i rezerwat „Łęka”.

Park w 100% objęty jest europejską siecią Natura 2000 - Obszarem Specjalnej Ochrony Ptaków Natura 2000 „Lasy Janowskie” oraz w większej części Specjalnym Obszarem Ochrony Siedlisk Natura 2000 „Uroczyska Lasów Janowskich”.

ŚRODOWISKO KULTUROWE

Na terenie Parku Krajobrazowego „Lasy Janowskie” położone są wsie i osady śródleśne, gdzie można spotkać przykłady dawnej drewnianej zabudowy mieszkalnej, stare kapliczki i charakterystyczne krzyże przydrożne.

TURYSTYKA

Szlaki Turystyczne

Piękny krajobraz i walory przyrodnicze czynią ten teren niezwykle atrakcyjnym dla turystyki pieszej, rowerowej, przyrodniczej a w zimie dla narciarstwa biegowego i śladowego. Służą temu liczne szlaki zarówno piesze jak i rowerowe oraz mała infrastruktura turystyczna tak jak wiaty, miejsca przystankowe i parkingi leśne.

Rezerваты Przyrody

Lp.	Nazwa rezerwatu	Powierzchnia w (ha)	Cel ochrony
1	„Imielty Ług”	70	Zachowanie charakterystycznych dla Puszczy Solskiej obszarów rozległych bagien, zarastających zbiorników

			wodnych z rzadką i chronioną roślinnością, stanowiących ostoje ptactwa
2	„Jastkowice”	46,58	Wielogatunkowy las mieszany, stanowiący resztkę Puszczy Sandomierskiej
3	„Łęka”	377,35	Wielogatunkowe drzewostany o cechach naturalnych stanowiące fragment Lasów Janowskich

CZARNORZECKO-STRYŻÓWSKI PARK KRAJOBRAZOWY

Rok utworzenia: 1993

Powierzchnia: 25 654,0 ha

Położenie: gminy: Korczyna (6 093,9 ha – 23,7 % obszaru Parku), Frysztak (4 463,2 ha – 17,4%), Strzyżów (4 401,2 – 17,1%), Wojaszówka (4 043,6 ha – 15,8%), Wiśniowa (1 916,0 ha – 7,5%), Jasienica Rosielna (1 468,6 ha – 5,7%), Niebylec (1 041,8 – 4,1%), Brzostek (1 269,2 ha – 4,0%), Wielopole Skrzyńskie (705,5 ha – 2,8%) i Domaradz (251,0 ha – 1,0%)

Czarnorzecko-Strzyżowski Park Krajobrazowy chroni najcenniejsze fragmenty Pogórza Strzyżowskiego i Dynowskiego, rozdzielone przełomową doliną Wisłoka, udostępniając je dla nauki, turystyki i wypoczynku.

W celu zabezpieczenia przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych i ochrony wartości estetycznych krajobrazu, wokół Parku utworzono otulinę, czyli strefę ochronną o powierzchni 34 074 ha.

Obszar Czarnorzecko-Strzyżowskiego Parku Krajobrazowego znajduje się w prowincji Karpat Zachodnich, leży w południowej części Pogórza Strzyżowskiego i oddzielonej od niej doliną Wisłoka południowo-zachodniej części Pogórza Dynowskiego. Stanowi go w większości charakterystyczny pas wzniesień, zarówno wobec północnych niżżej położonych części Pogórza Dynowskiego i Strzyżowskiego, jak i jeszcze dobitniej, w odniesieniu do Kotliny Jasielsko – Krośnieńskiej od strony południowej. Znajdujące się na terenie

Parku największe wzniesienie – Sucha Góra, o wysokości 585 m n.p.m., wznosi się ponad 300 m nad dnem Dołów Jasielsko – Sanockich.

Główne pasmo wzniesień Parku usytuowane typowo po karpacku z północnego zachodu na południowy wschód zaczyna się od zachodu rozczłonkowanym wałem Klonowej Góry (525 m n.p.m.), Barda (534 m) i Chełma (528 m). Potem obniża się nieco i opada w kierunku Wisłoka – największej rzeki Parku. Za ciekawym przełomem rzeki zwanym „Bramą Frysztacką” mamy ciąg najokazalszych, stopniowo rosnących grzbietów, a mianowicie Herby (469 m) i Czarnówkę (491 m), które łączą się paroma niższymi garbami z Królewską Górą (554 m) i oddzieloną od niej doliną Czarnego Potoku Suchą Górą (585 m). Od jej grzbietu odchodzi na północny wschód w dolinę Stobnicy mniej lesiste pasmo zwieńczone szczytami: Czosnki (476 m), Kopce (484 m) i Grudna (479). Na północ od masywu Suchej Góry usytuowane są po kolei krótkie jakby odosobnione grzbiety Czarnego Działu (479 m i 516 m) i Brzeżanki (477 m). Obszar Parku należy do dużej jednostki geologicznej zwanej Karpatami Fliszowymi, które uformowały się w okresie orogenezy alpejskiej. W podłożu geologicznym występują skały z okresu kredowego (era mezozoiczna) i trzeciorzędowego (era kenozoiczna), które tworzą tzw. flisz karpacki. Są to piaskowce różnej odporności, iły, łupki ilaste, margle oraz zlepieńce ułożone naprzemianległe. Skały te tworzą kilka różniących się składem serii, które pod wpływem nacisku sił górotwórczych uległy sfałdowaniu i spychaniu na północ w postaci wielkich płaszczowin na wcześniej powstałe utwory. Na terenie Parku występują nasunięte na siebie płaszczowinowo trzy serie fliszu karpackiego – płaszczowina śląska, podśląska i skolska, co wpływa na zróżnicowanie budowy geologicznej tego obszaru. Z budową geologiczną związany jest charakterystyczny dla pogórzy fliszowych pasmowy układ wzgórz, oddzielony obniżeniami poprzecinanymi przełomami rzek i potoków. Najwyżej wyniesione pasma tego terenu nawiązują do najwyższego poziomu śródgórskiego o stromych, często krawędziowych stokach. Oprócz pasm górskich występują tu szerokie strefy obniżień, tworzące krajobraz płaskich garbów ze zboczami o 5-15 stopniowym nachyleniu i nieckowatych, często płaskodennych dolinach. Charakterystyczne też jest tu powstanie i zachowanie piętrowo ułożonych zrównań jak w przypadku pasma Klonowej Góry, które za przełomem Wisłoka przechodzi w pasmo Jazowej. Występujące w tym paśmie na wierzcholinie zgrupowania skałek mają urozmaiconą rzeźbę i występują w formie wolnostojących wychodni o oryginalnych kształtach. Tę znaczącą atrakcją krajobrazową

rzeźby terenu chroni rezerwat leśno-geologiczny „Herby”. Najbardziej znanym jednak i widocznym komponentem pogórza są, rozciągające się na północ od Krosna, okazałe skały piaskowcowe o fantazyjnych kształtach zgrupowane w rezerwacie geologicznym „Prządki im. prof. Henryka Świdzińskiego” i w okolicy zamku Kamieniec w Odrzykoniu. Liczne zgrupowania skałek występują także w Pietruszej Woli, Łączkach Jagiellońskich i Woli Komborskiej, w której jedną ze skałek o kształcie czapki nazwano „Konfederatką” i objęto ochroną jako pomnik przyrody. Wymienione zgrupowania skałkowe występują głównie na wierzchołkach wzgórz. Są to skałki zaliczane do form denudacyjnych, wytworzonych w procesie obniżenia się wierzchołków i cofania się stoków. Spotyka się tu formy stokowe w postaci ambon, ścian i progów. O zróżnicowanej budowie geologicznej terenu Parku świadczy występowanie jaskiń pochodzenia tektonicznego. Najbardziej znane występują w okolicy Królewskiej Góry.

Z kolei na południowym stoku Suchej Góry znajduje się kilka sztolni o charakterze jaskiń, powstałych na skutek podziemnej eksploatacji piaskowca. Obszar Parku i jego otulina leżą w karpackiej strefie ekoklimatycznej w makroregionie podgórskim. Klimat ten w porównaniu z klimatem pozostałego obszaru Polski (z wyjątkiem Sudetów) jest chłodny i wilgotny. Ma cechy klimatu górskiego, co wyraża się spadkiem temperatury powietrza i wzrostem opadów wraz ze wzrostem wysokości nad poziom morza.

FAUNA

Bogactwo oraz różnorodność gatunkowa świata zwierząt w Czarnorzecko--Strzyżowskim Parku Krajobrazowym, zależne są od specyficznego położenia geograficznego, wysokiego stopnia naturalności zbiorowisk roślinnych w lasach, występowania łąk i pastwisk oraz od mozaikowatości upraw rolniczych z zadrzewieniami i zakrzewieniami śródpolnymi. Obszar Parku znajduje się przy północnej granicy występowania gatunków górskich i południowej granicy zasięgu gatunków nizinnych, dlatego widoczne jest ich wzajemne przenikanie i zastępowanie.

Świat bezkręgowców reprezentują przede wszystkim owady, w tym rzadkie modliszki. Naturalny rozród przechodzi tu około 225 gatunków kręgowców, w tym 119 gatunków ptaków, 49 gatunków ssaków, 35

gatunków ryb, 16 gatunków płazów i 6 gatunków gadów. Spośród ptaków szczególnie cenne są gatunki objęte strefową ochroną gniazd, np. bocian czarny, orlik krzykliwy i puchacz. Na uwagę zasługuje też występowanie tu innych cennych gatunków awifauny reprezentowanej przez m.in.: trzmiełojada, derkacza, puszczyka uralskiego i dzięcioła białogrzbietego. Z ssaków najlepiej zbadano i opisano nietoperze występujące w ilości 9-10 gatunków. Obszar Parku zamieszkują ponadto: sarna, jeleń, dzik, bóbr, borsuk, wydra, kuna domowa i kuna leśna. Znaczna część fauny Czarnorzecko-Strzyżowskiego Parku Krajobrazowego to gatunki mało liczebne, często o występowaniu lokalnym, należące do grupy zagrożonej wyginięciem. Z bezkręgowców na uwagę zasługują: wspomniana wyżej modliszka zwyczajna, nadobnica alpejska, kozioróg dębosz, jelonek rogacz, niepylak mnemozyna i paż żeglarz. Cenne kręgowce to: różanka, kielb Kesslera, piekielnica, traszka grzebieniasta, traszka karpacka, gniewosz plamisty, orlik krzykliwy, puchacz, płomykówka, żońna, dzięcioł zielony, dzięcioł białogrzbiety, dudek, turkawka, nocek Bechsteina, koszatka, popielica, chomik, borsuk i gronostaj. W Czarnorzecko - Strzyżowskim Parku Krajobrazowym dotychczas stwierdzono i udokumentowano występowanie 217 gatunków zwierząt prawnie chronionych w Polsce: w tym ptaków 134, ssaków 26, gadów 6, płazów 16 i ryb 5.

FLORA

Flora roślin naczyniowych Czarnorzecko-Strzyżowskiego Parku Krajobrazowego liczy ponad 800 gatunków. Gatunki górskie stanowią ok. 7,5% całej flory Parku. Najważniejszą rolę w grupie roślin górskich odgrywają gatunki reglowe, związane z piętrzem leśnym górskim. Mniej liczne są gatunki ogólnogórskie, występujące w różnych piętrach roślinności. Brak jest gatunków subalpejskich. Grupa gatunków podgórskich, typowych dla piętra pogórza liczy zaledwie 5 taksonów. Lista roślin kserotermicznych (ciepłolubnych) to 125 gatunków (ok. 15% całej flory). W Parku stwierdzono występowanie 64 gatunków chronionych, w tym 48 objętych ochroną całkowitą i 16 gatunków objętych ochroną częściową. Spośród nich na szczególną uwagę zasługują: obrazki alpejskie, pióropusznik strusi, jęczyznik zwyczajny, róża francuska, cebulica dwulistna, kłokoczka południowa i cis pospolity.

Gatunki towarzyszące człowiekowi (gatunki synantropijne) stanowią ok. 20% flory Parku (177 gatunków). Wśród nich znajdują się rośliny rodzime, rośliny stare towarzyszące człowiekowi od tysięcy lat, nowi przybysze o znanej historii rozprzestrzeniania się oraz gatunki pochodzące z upraw i na razie trwających w pobliżu miejsca, gdzie zostały posadzone. Wśród roślinności nieleśnej stosunkowo nieliczne są zbiorowiska o całkowicie naturalnym charakterze i pochodzeniu, które powstają, utrzymują się w krajobrazie i odtwarzają bez ingerencji człowieka. Można tu zaliczyć zarośla i wikliniska występujące w kamieńcach nadrzecznych oraz ziołorośla górskie. Do takich siedlisk należą np. kamieńce nadrzeczne i nadpotokowe, młaki i wycieki wodne. Rozwijające się tu ziołorośla lepiężników oraz skrzyphu olbrzymiego można uważać za całkowicie naturalne. Podobne pochodzenie i charakter może mieć także część płatów roślinności torfowisk niskich, np. zespołu młaki niskoturzycowej z wełnianką. Duża część zbiorowisk roślinności zielnej posiada charakter zbliżony do naturalnego. Do tej grupy należy znaczna część zespołów szuwarowych, ziołorośla typu łąkowego z sitowiem leśnym, ziołorośla wiązówkowo-bodziszkowe, zbiorowisko mięty długolistnej, pastwisko sitowe a także zbiorowiska z trzcinnikiem piaskowym. Roślinność nieleśna, występuje na około 55% powierzchni obejmując ponad 2/3 wszystkich zespołów roślinnych oraz zbiorowisk o podobnej randze fitosocjologicznej stwierdzonych na terenie Parku. Należy więc uznać, że kompleksy nieleśne mają kluczowe znaczenie dla zachowania większości zbiorowisk szuwarowych, ziołoroślowych, torfowiskowych, murawowych, łąkowych i pastwiskowych. Kompleksy te są głównym biotopem dla dużej liczby gatunków roślin rzadkich, zagrożonych oraz podlegających ochronie prawnej, np. gatunków z rodziny storczykowatych. Kwieciste zbiorowiska muraw, łąk i ziołorośli charakteryzują się wybitnie wartościową fauną bezkręgowców (zwłaszcza owadów), która jest wielokrotnie bogatsza w porównaniu ze zbiorowiskami leśnymi. Ochronie zbiorowisk nieleśnych służy utrzymanie tradycyjnych form gospodarki rolniczej, szczególnie łąkowej i pasterskiej. Położenie Czarnorzecko-Strzyżowskiego Parku Krajobrazowego przy granicy Karpat Wschodnich i Zachodnich oraz znaczne zróżnicowanie warunków klimatycznych determinuje bogactwo i różnorodność szaty roślinnej, również leśnej. Leśne zbiorowiska naturalne zajmują w Parku około 79,8% powierzchni leśnej. Na terenie geobotanicznego Podokręgu

Pogórza Strzyżowsko-Dynowskiego, którego fragment obejmuje Park, występują dwa piętra roślinności: piętro pogórza i piętro regła dolnego (udział około 7% powierzchni leśnej). Dominującymi zbiorowiskami leśnymi regła dolnego są: żyzna buczyna karpacka w formie regłowej oraz kwaśna buczyna górską. Około 11,3% powierzchni leśnej Parku zajmują zbiorowiska żywnych jedlin związane głównie z niezbyt stromymi partiami zboczy i wypłaszczeniami międzygrzbietowymi w środkowej i południowo-wschodniej części Parku. Zespół grądu porasta aktualnie 15,7% powierzchni leśnej Parku. Z dolinami rzecznyymi związane są fitocenozy łąkowe reprezentowane przez zespoły: łągu jesionowo-olszowego i podgórskiego łągu jesionowego, zbiorowiska pośrednie między tymi zespołami a także bardzo rzadki zespół nadrzecznej olszyny górskiej. Zbiorowiska łąkowe porastają na około 1,4% powierzchni leśnej. Marginalne znaczenie mają płaty bagiennej olszyny górskiej występujące w zabagnionych zagłębieniach terenu. Wyraźnie swój udział zaznaczają zbiorowiska wykształcone na gruntach porolnych z dominującą przewagą sośnin.

Na terenie Czarnorzecko-Strzyżowskiego Parku Krajobrazowego znajdują się obszary Natura 2000:

- Ostoja Czarnorzecka PLH180027,
- Klonówka PLH180022,
- Łąki nad Wojkówką PLH180051,
- Wiśtok Środkowy z Dopływami PLH180030 (część o pow. 25,4 ha).

Rezerваты przyrody

LP.	NAZWA REZERWATU	POW. (HA)	POŁOŻENIE	CEL OCHRONY
1	Herby	145,71	Gminy Frysztak, m. Cieszyna, Gmina Wiśniowa, m. Jazowa	Zachowanie oryginalnych wychodni skalnych na grzbiecie pasma Herbów, porośniętego lasami grabowymi i buczyną, odsłoniętych utworów skalnych oraz malowniczego

				przełomu Wisłoka – „Bramy Frysztańskiej”
2	Góra Chełm	155,25	Gmina Frysztań, m. Stępina, Gmina Wiśniowa, m. Jaszczurowa	Zachowanie zróżnicowanych ekosystemów leśnych porastających Górę Chełm, reprezentujących m.in. rzadką na Pogórzu Strzyżowskim żyzną buczynę karpacką, zbiorowiska grądów i łągów podgórskich
3	Prządki im. prof. Henryka Świdzińskiego	13,28	Gmina Korczyna, m. Czarnorzeki i Korczyna	Zachowanie grupy skał piaskowcowych wyróżniających się charakterystycznymi formami, wytworzonymi wskutek erozji eolicznej
Otulina Czarnorzeczko-Strzyżowskiego Parku Krajobrazowego				
4	Cisy w Malinówce	4,44	Gmina Haczów, m. Malinówka	Zachowanie naturalnego stanowiska cisa pospolitego <i>Taxus baccata</i>
5	Kretówki	95,88	Gmina Haczów, m. Jabłonica Polska, Gmina Jasienica Rosielna, m. Orzechówka	Zachowanie naturalnego stanowiska cisa pospolitego <i>Taxus baccata</i> w wielogatunkowym lesie mieszanym

6	Kamera	37,39	Gmina Brzostek, m. Smarżowa	Zachowanie naturalnego skupiska kłokoczki południowej <i>Staphylea pinnata</i> oraz dobrze wykształconego zbiorowiska żyznej buczyny karpackiej <i>Dentario glandulosae</i> - Fagetum
---	--------	-------	-----------------------------	---

Pomniki przyrody

LP.	RODZAJ POMNIKA	LOKALIZACJA	WYMIARY
1	Lipa drobnolistna	Gmina Wiśniowa, m. Kozłówek, przy pn.-wsch. stronie kościoła	obw. 580 cm wys. 25 m
2	Dąb szypułkowy „Poganin”	Gmina Korczyna, m. Węglówka, obok dawnej cerkwi	obw. 870 cm wys. 18 m wiek ok. 600 lat
3	Dąb szypułkowy	Gmina Korczyna, m. Węglówka	obw. 440 cm wys. 15 m wiek ponad 200 lat
4	Dąb bezszypułkowy	Gmina Wojaszówka, m. Rzepnik, obok dawnej cerkwi	obw. 570 cm wys. 20 m
5	Daglezje (6 sztuk)	Gmina Wojaszówka, m. Odrzykoń	obw.: 228 cm, 258 cm, 230 cm, 250 cm, 272 cm, 248 cm wys. około 30 m wiek około 80 lat

6	Trzy skałki	Gmina Korczyna, m. Wola Komborska, na tzw. „Łupanej Górze”	1) 4,5 m x 3,5 m wys. 5 m 2) 5,5 m x 1,5 m wys. 4 m 3) 9 m x 1 m wys. 3,5 m
7	Skałka w kształcie maczugi	Gmina Korczyna, m. Wola Komborska, na tzw. „Piaskowej Górze”	obw. 24 m wys. 7 m
8	Grupa 6-ciu skałek	Gmina Korczyna, m. Wola Komborska, na tzw. „Trzecim Dziale”	dł. 3 do 6m wys. -2,5 do 3,5m
9	Grupa 15-tu skałek, w tym tzw. „Konfederatka”	Gmina Korczyna, m. Wola Komborska, w „Lesie Pałki”	dł. od 2 do 5 m szer. od 2 do 5 m wys. od 2 do 7 m
10	„Źródło Mieczysław”	Gmina Korczyna, m. Czarnorzeki	pow. 16 m ² głęb. 6 m
11	„Wodospad Trzy Wody” w Komborni	Gmina Korczyna, m. Kombornia	wys. ok. 5 m szer. 2-6 m
12	Źródło siarczkowe „Bogumiła”	Gmina Korczyna, m. Kombornia	nisza o wym. 0,7-0,8 m i głęb. 0,4 m
13	Źródło siarczkowe „Bartłomiej”	Gmina Korczyna, m. Wola Komborska	nisza źródła płytką, woda odpływa do potoku
14	Buk zwyczajny	Gmina Korczyna, m. Kombornia	obw. 454 cm wys. 30 m
15	„Zaginione skałki”	Gmina Korczyna, m. Kombornia	grupa skał na przestrzeni 200 m
16	„Sokolec”	Gmina Korczyna, m. Korczyna	wys. 20 m

17	Dąb szypułkowy	Gmina Jasienica Rosielna, m. Wola Jasienicka	obw. 370 cm wys. 25 m
18	Lipa	Gmina Jasienica Rosielna, m. Wola Jasienicka	obw. 670 cm wys. 25 m

Stanowiska dokumentacyjne

LP.	NAZWA	LOKALIZACJA	WYMIARY
1	„Sztolnie w Czarnorzekach”	Gmina Korczyna, Nadleśnictwo Kończyce, Leśnictwo Czarnorzeki, na południowym stoku Suchej Góry	Sztolnie w Suchej Górze I Sztolnie w Suchej Górze II Sztolnie Nad Czarnym Potokiem I Sztolnie Nad Czarnym Potokiem II Sztolnia Nad Czają I Sztolnie Nad Czają II Biedna Sztolnia
2	„Sztolnie w Węglówce”	Gmina Korczyna, Nadleśnictwo Kończyce, Leśnictwo Węglówka, na północno- wschodnim ramieniu Królewskiej Góry	Sztolnia Jasna: dł. 50 m Sztolnia Pustelnia: dł. 20 m Sztolnia Wesoła: dł. 75 m Sztolnia Nelsona: dł. 25 m Sztolnia Zawaliskowa: dł. 10 m

ŚRODOWISKO KULTUROWE

O dużej atrakcyjności Czarnorzecko-Strzyżowskiego Parku Krajobrazowego decydują nie tylko walory przyrodnicze, ale i cenne zabytki architektury – zwłaszcza sakralnej i dworsko-pałacowej. Piękno Pogórza Strzyżowskiego i Dynowskiego tkwi w harmonii naturalnych i kulturowych elementów krajobrazu. Turysta znajdzie na terenie Parku i w jego najbliższym sąsiedztwie wiele pięknych motywów, a w tym: rozplanowane i zabudowane tradycyjnie małe miasta z rynkami, wsie ze

starymi zagrodami, wysoko położone przysiółki i samotne gospodarstwa, a przy nich kapliczki i krzyże przydrożne, cmentarze otoczone starodrzewem, mogiły wojenne, murowane i drewniane kościoły oraz cerkwie, dwory i folwarki, młyny i folusze oraz ślady średniowiecznych grodzisk.

Wybrane zabytki

Kościoły, kaplice, cmentarze:

- Łączki Jagiellońskie – murowany kościół z 1756 r., rozbudowany w XIX w.,
- Gogołów – drewniany kościół z 1672 r. z murowaną dzwonnica obok kościoła z IXX w. – teren otuliny Czarnorzecko-Strzyżowskiego Parku Krajobrazowego,
- Frysztak – murowany kościół z 1927 r.,
- Lutcza – drewniany kościół z XV-XVII w., odbudowany po pożarze w XVIII w. – teren otuliny Czarnorzecko-Strzyżowskiego Parku Krajobrazowego,
- Kozłówek – murowany kościół z 1877 r.,
- Kaplica Denkerów na cmentarzu w Gogołowie z IXX w., obok grobowiec płk. Ignacego Kruszewskiego,
- Cmentarz protestancki w Węglówce – grobowiec admirała Keitha Nelsona,
- Cmentarz żydowski we Frysztaku, najprawdopodobniej z XVII w.

Pamiętkami kultury po nieistniejącej, ruskiej grupie etnicznej Zamieszkańców są **cerkwie**, obecnie użytkowane jako kościoły rzymskokatolickie:

- Bonarówka – drewniana cerkiew z XVII-XIX w.,
- Rzepnik – murowana cerkiew z 1912 r.,
- Oparówka – murowana cerkiew z 1912 r., obok drewniana dzwonnica z 1912 r.,
- Czarnorzeki – murowana cerkiew z 1918 r.,
- Węglówka – murowana cerkiew z 1898 r.,
- Krasna – murowana cerkiew z 1917 r.

Zespoły pałacowe i dworskie na terenie parku i jego otuliny:

- Wiśniowa – zespół pałacowy XVI-XVIII w., wielokrotnie przebudowywany,
- Łęki Strzyżowskie – pałac z XIX w.,
- Żytnów – pałac z pierwszej połowy XIX w.,
- Kobyle – dwór z lat dwudziestych XX w.,
- Łączki Jagiellońskie – dwór z początku XX w.,
- Kombornia – zespół dworski z początku XVIII w.,
- Bratkówka – zespół dworski z XIX w.
- Godowa – pałac wybudowany ok. 1786 r., przebudowany w XX w.,

Najciekawsze ze względów turystycznych obiekty to:

- ruiny zamku Kamieniec na pograniczu Odrzykonია i Korczyny; początki warowni sięgają XIV w.; wewnątrz Muzeum Zamkowe,
- zespół schronu kolejowego w Stępinie i Cieszynie z okresu II wojny światowej, stanowiący część Stanowiska Dowodzenia „Obszar Południe”; możliwość zwiedzania wnętrza; informacje www.schronkolejowy.pl

TURYSTYKA

Wybrane szlaki turystyczne:

Szlak niebieski – biegnie z Dębicy przez Grudną Górną, Berdechów, pasmo Klonowej Góry, grzbiet Barda i Chełmu, Chytrówkę i Wiśniową. Z Wiśniowej przez Jazową szlak wyprowadza na długi zalesiony grzbiet pasma Jazowej, przechodząc przez Herby oraz Czarnówkę. Następnie schodzi do Rzepnika na wysokości dawnej cerkwi i prowadzi do górnej części wsi. Stąd kieruje się do przysiółka Wólka, biegnie przez Polanę i wchodzi na Królewską Górę (gdzie łączy się ze szlakiem zielonym), a następnie kieruje się do ruin zamku Kamieniec.

Szlak zielony – prowadzi ze Strzyżowa na grzbiet Brzeżanki, a stąd przez Bonarówkę na pasmo Czarnego Działu. Następnie przez wieś Węglówka podąża na Królewską Górę (gdzie łączy się ze szlakiem niebieskim) i biegnie do Podzamcza na wzgórzu Kamieniec z ruinami zamku. Od ruin zamczyńska szlak prowadzi do Korczyny i przez wzgórze Korona dochodzi do Krosna.

Szlak żółty – prowadzi z Kołaczyc, na terenie Parku przebiega przez Gogołów, Hutę Gogołowską, Bardo i dalej do Czudka.

Szlak zielony – z Frysztaka przez góry Kamienna i Bardo do Brzezin i dalej do Ropczyc.

Szlak czarny – biegnie z Czudca przez Babicę, Połomię i Godową na grzbiet Brzeżanki, gdzie łączy się ze szlakiem zielonym.

Szlak czarny – biegnie z kulminacji Czarnego Działu (od styku ze szlakiem zielonym) przez Węglówkę, Suchą Górę, Czarnorzeki, na Podzamcze gdzie ponownie łączy się ze szlakiem zielonym.

Wybrane ścieżki turystyczne, przyrodnicze, edukacyjne:

- „Przy zamku Kamieniec” (dł. 1,5 km),
- „Prządki – Zamek Kamieniec” (dł. 1,5 km),
- Ścieżka piesza wzdłuż potoku Morcinek (Korczyzna, dł. 2,5 km),
- do „Wodospadu Trzy Wody” (dł. ok. 1,5 km)
- Szlak „Kamiennie Herby” (dł. 12 km),
- Czarnorzeki (parking) – Sucha Góra (dł. ok. 2 km),
- Szlak edukacji ekologicznej (Cieszyna – Stępina) ze ścieżkami:
  - „Herby”,
  - „Schrony”,
  - „Góra Chełm”.
- Szlak Wodny Rzeki Wisłok.

Wybrane trasy rowerowe:

Strzyżów – Brzeżanka – Wysoka Strzyżowska

Strzyżów – Brzeżanka – Bonarówka – Godowa (informacje www.pogorze.pl)

Frysztak – Pułanki – Cieszyna – Stępina – Huta Gogołowska – Gogołów – Glinik Średni – Frysztak (informacje www.frysztak.pl)

Wokół „Kamieńca” i „Prządek”: Korczyzna – zamek „Kamieniec” – Sucha Góra – Czarnorzeki – Dział – Kombornia – Korczyzna

Śladami Zamieszkańców: Odrzykoń – Bratkówka – Wólka – Rzepnik – Węglówka – Odrzykoń (informacje www.parkikrosno.pl)

JASŁOWSKI PARK KRAJOBRAZOWY

Rok utworzenia: 1992

Powierzchnia: 25 878,0 ha

Położenie: gminy: Jaśliska (14 229,0 ha – 55,0 %), Dukla (9 270,2 ha – 35,8 % obszaru Parku), Komańcza (1 721,8 ha – 6,7 %) i Krempna (657,0 ha – 2,5 %)

Jaślowski Park Krajobrazowy chroni wschodnią część Beskidu Niskiego – obszaru źródłiskowego Jasiołki i Wisłoka. W systemie obszarów chronionych stanowi on łącznik pomiędzy Magurskim Parkiem Narodowym a Ciśniańsko-Wetlińskim Parkiem Krajobrazowym i Bieszczadzkiem Parkiem Narodowym.

Park usytuowany jest we wschodniej, najbardziej urozmaiconej krajobrazowo, części Beskidu Niskiego. Najwyższym punktem Parku jest rozłożysty leśny masyw Kamienia (859 m n.p.m.) położony w grzbiecie granicznym. Grzbiet ten na zachodzie opada ku Przełęczu Beskid (581 m) nad Czeremchą i Przełęczu Dukielskiej (500 m), a na wschodzie po lekkim obniżeniu nad Jasielom wspinają się na kolejne „graniczne kopce”: Kanasiówkę (823 m), Pasikę (848 m), Danawę (841 m) i Średni Garb (822 m), by następnie zejść do Przełęczu Łupkowskiej (640 m). Od zachodniej grupy wzgórz z wyraźnymi garbami Jasieniowa między Polanami i Olchowcem oraz przygranicznego Studennego Wierchu (702 m) odróżnia się równoległa do dukielskiego traktu północna odnoga pasma granicznego z kulminacją na Tokarni (695 m) i Ostrej (687 m) oraz oddzielony od niej głęboko wcięty wąwozem rzeki Jasiołki wypowasy masyw Piotrusia (728 m). Przełomowa dolina Jasiołki jest jedną z największych osobliwości Parku. Ta kapryśna i rwąca rzeka w szerszych

miejscach pozostawiła dzikie pozarastane starorzecza i rozlewiska a w wąskich przesmykach wyrzeźbiła skalne urwiska i kamienne progi tworzące miejscami małe wodospady. Można tu obserwować budowę fliszu karpackiego, a szczególnie tzw. „hieroglify” jednostki dukielskiej, tym bardziej, że obszerne odsłonięcia skał uzupełniają ciekawe nisze, języki osuwiskowe i pola rumowisk skalnych należące do największych w Beskidzie Niskim. Ciekawe twory geologiczne występują w strefach grzbietowych Piotrusia i Kamienia. Na Piotrusiu są to naturalne wychodnie tzw. piaskowców z Mszanki, w imponujących rozmiarach i kształtach, jaskinie oraz pozostałości dawnych kamieniołomów. Na Kamieniu zaś natura po mistrzowsku przekształciła wyrobiska kamieniołomów w tajemnicze rumowiska skalne. Obszar Parku porastają nieprzebyte, niemal pierwotne lasy, w większości typowe buczyny w zwartych kompleksach. Mają one kolosalne znaczenie wodochronne i retencyjne gdyż na tym obszarze mieści się cała górna zlewnia Jasiołki (60% powierzchni Parku) oraz część górnych zlewni trzech rzek tego regionu: Osławy z Osławicą (ok. 21%), Wisłoka (ok. 13%) i Wisłoki (6%). Bilans wodny dopełniają rozległe powierzchnie podmokłych łąk, torfowisk i bezodpływowych bagien, zwanych tu po łemkowsku berezednie. Rozległe połacie roślinności w uroczysku Jasiela i dzikim masywie Kamienia to największe i najwyższe położone torfowiska w Beskidzie Niskim (podobne do bieszczadzkich) i jedyne rozwinięte na taką skalę w Karpatach.

FAUNA

Kompleksy leśne w granicach Parku charakteryzują się bogactwem gatunkowym fauny. Dzięki warunkom przyrodniczym są nielicznymi już ostojami wielu rzadkich gatunków zwierząt. Do najważniejszych osobliwości faunistycznych należy występowanie gatunków puszczańskich. Żyją tu duże ssaki, jak: niedźwiedź brunatny, wilk i ryś. Na terenie Parku stwierdzono występowanie 152 gatunków ptaków, w tym 114 lęgowych, 6 prawdopodobnie lęgowych, 62 zimujące, 33 przelotne i 6 zalatujących. Ptaki reprezentują rzadkie w kraju gatunki drapieżne (orzeł przedni, orlik krzykliwy), sowy (puchacz, puszczyk uralski) oraz bocian czarny, dzięcioł trójpalczasty i dzięcioł biało-grzbiety. Przez Przełęcz Dukielską przebiega szlak migracyjny ptaków. Wśród gadów na uwagę zasługuje występowanie węża Eskulapa i gniewosza plamistego. Bytowanie gadów i płazów związane jest z istnieniem dla nich dogodnych

warunków życia (mało przekształconych biotopów). Ryby reprezentują m.in.: pstrągi (potokowy, tęczy), lipień, piekielnica, strzebla potokowa i głowacz pręgopłetwy. W Parku stwierdzono 10 gatunków nietoperzy, cenne gatunki bezkręgowców, np. nadobnicę alpejską i kozioroga dębosza. Interesujące obiekty przyrody nieożywionej to m.in. wychodnie skalne w Lipowcu, skupiska głązów i skałki w masywie góry Piotruś.

Na terenie Jaślickiego Parku Krajobrazowego znajdują się obszary Natura 2000:

- Beskid Niski PLB180002,
- Ostoja Jaślicka PLH180014 (część o pow. 20 911,0 ha),
- Jasiołka PLH180011 (południowa część).

Najcenniejsze miejsca Parku pod względem walorów przyrodniczych objęte są ochroną rezerwatową.

FLORA

Szata roślinna Parku jest zróżnicowana pod względem bogactwa florystycznego oraz stopnia naturalności zbiorowisk roślinnych. Roślinność Beskidu Niskiego posiada charakter przejściowy pomiędzy zachodniokarpacką florą Beskidu Zachodniego i wschodniokarpacką Beskidu Wschodniego. Prawie 76% powierzchni Parku stanowią lasy o wysokim stopniu naturalności zbiorowisk roślinnych, dominuje buczyna karpacka występująca w kilku podzespółach. Gatunkami charakterystycznymi dla runa leśnego tego zbiorowiska są m.in.: żywiec gruczołowaty, żywokost sercowaty, zawilec gajowy, szczyr trwały, bluszcz kosmaty, narecznica samcza, kostrzewa górską. Niewielkie powierzchnie zajmuje zespół olszynki górskiej występujący wzdłuż rzek i większych potoków (np. nad korytami Jasiołki i Wisłoka). Zbiorowiskiem piętra pogórza jest grąd w czterech podzespółach z turzycą orzęsioną, kosmatką orzęsioną, kostrzewą górską, gajowcem żółtym i kopytnikiem pospolitym. W Parku stwierdzono występowanie również boru jodłowego mieszanego w postaci żyznej i typowej, podgórskiego łęgu jesionowego, lasów samosiewnych olszyn nazboczowych oraz zbiorowiska przedplonowe na gruntach porolnych (sośniny i świerczyny). Ważniejsze zbiorowiska nieleśne reprezentują: zespół świeżej łąki rajgrasowej, pastwiskowy zespół życicowo-grzebieńcowy, zespół ubogich pastwisk, ubogie łąki z murawą bliźniczkową, wilgotne łąki ostrożeńiowe,

młaki, torfowiska i zbiorowiska kserotermiczne. Według dotychczasowych badań florystycznych ustalono, że na terenie Parku występuje około 900 gatunków roślin, z tego około 600 to gatunki leśne. Rośliny górskie reprezentowane są przez 82 gatunki regla oraz 7 subalpejskich. Roślinność ma charakter przejściowy i niejednorodny. Gatunki zachodniokarpackie reprezentują rośliny górskie (przytulia okrągłolistna, tojad dzióbaty), rośliny ogólnogórskie, rośliny podgórskie (turzyca zwisła, skrzyp olbrzymi) i rośliny subalpejskie (ciemnizyca zielona, omieg górski). Gatunki wschodniokarpackie to sałatnica leśna, tojad wiechowaty, kozłek trójlistkowy, a rośliny kserotermiczne to róża francuska, nawrot lekarski, kocimiętka naga, kłokoczka południowa i cebulica dwulistna.

Rezerваты przyrody

LP.	NAZWA REZERWATU	POW. (HA)	POŁOŻENIE	CEL OCHRONY
1	Wadernik	10,82	Gmina Dukła, m. Mszana i Ropianka	Zachowanie naturalnego stanowiska cisa pospolitego <i>Taxus baccata</i> na terenie Beskidu Niskiego
2	Modrzyna	17,32	Gmina Dukła, m. Barwinek	Zachowanie naturalnego stanowiska modrzewia polskiego <i>Larix polonica</i> występującego tu w drzewostanach mieszanych z jodłą
3	Przełom Jasiołki	121,10	Gmina Jaśliska, m. Daliowa	Zachowanie drzewostanów o charakterze naturalnym
4	Źródłiska Jasiołki	1571,90	Gmina Jaśliska, m. Jasiel, Rudawka, Jaśliska, Gmina	Zachowanie naturalnych zbiorowisk roślinnych obejmujących źródłiskowe obszary rzek Wiśtok i Jasiołka

			Komańcza, m. Wisłok Wielki	
5	Kamień nad Jaśliskami	302,18	Gmina Jaśliska, m. Lipowiec, Posada Jaśliska, Wola Niżna	Zachowanie fragmentów typowej rzeźby Beskidu Niskiego obejmujący szczyt i zbcza góry Kamień (857 m n.p.m.) wraz z porastającym ją lasem bukowym i bukowo – jodłowym, interesującymi formami skalnymi i unikalnymi bagniskami zwanymi przez miejscową ludność „berezdniami”

Pomniki przyrody

LP.	RODZAJ POMNIKA	LOKALIZACJA	WYMIARY
1	Cis pospolity	Gmina Jaśliska, m. Moszczaniec	obw. 107 cm, wys. 7,5 m
2	Dąb szypułkowy	Gmina Komańcza, m. Dożyca	obw. 355 cm, wys. 27 m
3	Jodła pospolita	Gmina Jaśliska, m. Czeremcha	obw. 323 cm

ŚRODOWISKO KULTUROWE

Nie tylko walory przyrodnicze decydują o atrakcyjności Jaśliskiego Parku Krajobrazowego, ale również wartości historyczne i kulturowe, a zwłaszcza zabytki architektury. Pomimo burzliwej historii zachowane do dziś zabytki stanowią bardzo ważną część dziedzictwa tej części Beskidu Niskiego. Na terenie Parku i w jego najbliższym sąsiedztwie turysta znajdzie wiele pięknych motywów: drewniane i murowane łemkowskie cerkwie, wsie ze starymi zagrodami, opuszczone doliny, w których stoją kapliczki i krzyże przydrożne, małomiasteczkowy układ urbanistyczny, cmentarze otoczone starodrzewem oraz mogiły wojenne.

Wybrane zabytki

Cerkwie i kościoły:

- Jaśliska – murowany kościół z lat 1724-32,
- Olchowiec – drewniana cerkiew z 1932 r.,
- Polany – murowana cerkiew z lat 1905-1910,
- Tylawa – murowana cerkiew z 1787 r.,
- Wola Niżna – murowana cerkiew z 1812 r.,
- Zydranowa – murowana cerkiew z 1985 r.

Świeckie budownictwo ludowe:

- drewniane chałupy m.in.: w Mszanie, Polanach, Posadzie Jaśliskiej, Radoszycach, Wiśłoku Wielkim, Zawadce Rymanowskiej,
- najbardziej interesujące ze względów turystycznych przykłady świeckiego budownictwa ludowego znajdują się w Zydranowej; funkcjonuje tu Muzeum-Skansen Kultury Łemkowskiej; zespół muzealny tworzą m.in. chałupa mieszkalno-gospodarcza, koniusznia, chlewik, dom-świątelnia, spichlerzyk, wiatrak i kuźnia; obiekty pochodzą z przełomu XIX i XX w.; ponadto znajduje się tu ekspozycja etnograficzno-historyczna i zbiór militariów,
- zagroda z początku XX w. w Olchowcu, w której znajduje się prywatne Muzeum Łemkowskie z ekspozycją etnograficzno-historyczną.

Małomiasteczkowy układ urbanistyczny Jaślisk:

- rynek – centrum dawnego miasta założonego w 1366 r., leżącego przy trakcie handlowym z Węgier, przez wieki miasteczko wraz z pobliskimi wsiami należało do rzymskokatolickich biskupów przemyskich,
- drewniana zabudowa rynku – złożona z domów o konstrukcji przysłupowej, ustawionych szczytem do placu (najstarsze z poł. XIX w.),
- barokowy kościół parafialny pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej, wewnątrz obraz Matki Boskiej Jaśliskiej uchodzący za cudowny, sygnowany w 1634 r.,
- liczne interesujące kapliczki,
- piwnice – składowano w nich dawniej węgierskie wino (pod rynkiem i jego otoczeniem).

TURYSTYKA

Wybrane szlaki turystyczne:

Szlak niebieski (graniczny) pozwala poznać atrakcyjne miejsca Beskidu (w tym największy w polskich Karpatach rezerwat przyrody „Źródlika Jasiołki”), wiodąc wzdłuż granicy południowej Parku m.in. przez Barwinek, Czeremchę, masyw Kamienia, Jasiel, Kanasiówkę, Pasikę, Danawę, Garb Średni i Przełęcz Radoszycką.

Szlak zielony z Moszczańca przez Kiczere Długą, Kanasiówkę, Pasikę, Danawę, Garb Średni do Dołżycy (i dalej do Komańczy).

Szlak zielony z Tylawy przez Ostrą, Zyndranową do Barwinka.

Szlak żółty z Tylawy przez nieistniejące wsie Smereczne i Wilsznię do Olchowca (i dalej na Baranie).

Szlak żółty ze Stasian przez górę Piotruś do Zawadki Rymanowskiej (i dalej przez Cergową do Dukli).

Wybrane ścieżki turystyczne, przyrodnicze, edukacyjne i historyczne:

- „Na Węgierskim Trakcie” (Szkлары – Jaślika, dł. ok. 3 km),
- „W Przełomie Jasiołki” (przy polu biwakowym Stasiane, dł. ok. 4 km),
- Beskidzka Trasa Kurierska „Jaga-Kora” (dł. 27 km),
- Ścieżka turystyczna Jaślika – Zyndranowa (dł. 6 km),
- Ścieżka dydaktyczno-przyrodnicza w Lipowcu (dł. 4 km),
- Ścieżka przyrodniczo-historyczna „Olchowiec” (dł. 11,5 km).

Wybrane trasy i szlaki rowerowe:

przebiegające w części przez teren Parku, m.in. przez Mszanę, Ropiankę, Olchowiec, Wilsznię, Smereczne, Tylawę,

Transgraniczny Szlak Rowerowy „Beskidzkie Muzea”,

Transgraniczna Sieć Ścieżek Rowerowych (150 km po stronie polskiej i 50 km po stronie słowackiej).

Wybrane trasy konne:

SK1 – szlak konny: Polany – Olchowiec – Smereczne – Tylawa – Zyndranowa – Czerwony Horb – Średni Wierch – Lipowiec – Jaślika,

SK2 – szlak konny: Polany Surowiczne – Wola Niżna – Wola Wyżna – Źródlika Jasiołki – Dołżycza – Radoszyce – Smolnik – Bieszczady,

SK3 – Transgraniczny Szlak Konny Brenna – Wołosate.

CIŚNIAŃSKO-WETLIŃSKI PARK KRAJOBRAZOWY

Rok utworzenia: 1992

Powierzchnia: 51 461,0 ha

Położenie: gminy: Cisna (22 661,3 ha – 44% obszaru Parku), Komańcza (14 483,1 ha – 28,1%), Baligród (9 087,0 ha – 17,7%), Solina (3 228,1 ha – 7 %), Zagórz (1 836,1 ha – 3,6 %) i Czarna (165,3 ha – 0,3%)

Ciśniańsko-Wetliński Park Krajobrazowy chroni walory przyrodnicze i krajobrazowe Bieszczadów Zachodnich. Stanowi od zachodu naturalną otulinę dla Bieszczadzkiego Parku Narodowego wraz z którym wchodzi w skład Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery „Karpaty Wschodnie”.

Na obszarze Parku znajdują się cztery niemal równoległe pasma przebiegające z północnego-zachodu na południowy-wschód, coraz wyższe ku wschodowi, oplatanie gęstą siecią rzek i potoków płynących równoległe do grzbietów lub przerzynających je w poprzek. Grzbiety są wyraźnie wypiętrzone; około dwudziestu ich szczytów to „tysięczniki”, a dziewięć przekracza 1100 m n.p.m. Podążając od południa (od granicy ze Słowacją) mamy w Parku długi ciąg pasma granicznego od Przełęczы Łupkowskiej do Rabiej Skąły (1199 m), a następnie pocięty dolinami potoków pas coraz wyższych wzniesień od Woli Michowej do Roztok Górnych z wyniosłymi kopami Matragony (990 m) i Hyrlatej (1103 m). Od granicznego Okrąglika (1101 m) odchodzi na wschód krótki grzbiet zwany Wielką Granią Wopistów ze szczytem Fereczata (1102 m), a na północny-zachód wspaniale ukształtowany wał Jasła (1153 m) i Małego Jasła (1102 m). Jego przedłużeniem za wąską doliną rzeki Solinki jest rozległy i rozczłonkowany przestrzennie lesisty kompleks Wysokiego Działu z kulminacjami na Chryszczatej (998 m), Wołosani (1071 m), Sasowie (1010 m), Przysłupie (1006 m) i Feliszówce (1006 m). Jest jeszcze jedno ciekawe zgrupowanie górskie osłaniające od północnego-

wschodu dolinę Cisnej i Dołżycy, a mianowicie pasmo Łopiennika (1069 m) i Durnej (979 m) oraz oddzielony od niego doliną Solinki masyw Falowej (965 m) i Czereniny (971 m).

Osobliwością Karpat Wschodnich jest powstanie w wyniku intensywnego wietrzenia i erozji powierzchni ziemi m.in. na skutek gwałtownych zmian klimatu w okresie powstawania tych gór, szerokich wysokogórskich hal, czyli połonin stanowiących ciekawe środowisko przyrodnicze i charakterystyczny element tutejszego krajobrazu. Połoniny Ciśniańsko-Wetlińskiego Parku Krajobrazowego są skromniejsze od zlokalizowanych w Bieszczadzkim Parku Narodowym i jako niżej położone są bardziej ukryte w lasach, ale są to znakomite, wyniosłe miejsca widokowe. Godnymi polecenia są punkty widokowe z połoniny Jasła, z Fereczaty, Łopiennika, Płaszy (1163 m), Dziurkowca (1189 m) i z wielu innych polan szczytowych.

Bardzo widowiskowe są wychodnie skalne i ostańce, które najokazalej prezentują się na południowych stokach Paportnej (1199 m), pod Płaszą i na Okrągliku. Powstałe we wsi Rabe naturalne rumowisko piaskowca o charakterze gołoborza objęto ochroną rezerwatową jako osobliwość geologiczną.

Sporo satysfakcji poznawczych i doznań estetycznych dostarcza obserwacja rzek Parku. W górnym biegu płyną równolegle do grzbietów górskich, pogłębiając stale swoje koryto, bo w dolinach zalega miękkie materiały skalne. Nierzadko w środkowych odcinkach raptownie zmieniają kierunek pod kątem prostym i rozcinają grzbiety zbudowane z twardego piaskowca, tworząc malownicze przełomy.

Solinka, główna rzeka Parku, ma ich najwięcej a najpiękniejsze między Matragoną i Berdem (1034 m), na odcinku od Żubraczego do Cisnej, a także koło Buka i Terki.

Ponadto przełomy występują także na Wetlinie, m.in. pod Pereszlibą i na szczególnie atrakcyjnym odcinku od Zawoja do Polanki z dzikim kanionem Sinych Wirów objętym ochroną rezerwatową oraz na Ostawie między Jasieniową i Chryszczatą a także koło Prefuk, są też na małej Jabłonce pod Dwidową.

Ponadto niezliczone górskie potoki, nieraz bezimienne, urzekają rzeźbą swych dolinek jak i różnorodnością wodospadów.

Do głównych walorów przyrodniczych Parku należą:

- piętrowy układ roślinności,
- w większości naturalny charakter zbiorowisk roślinnych,

- bogaty skład faunistyczny i florystyczny,
- występowanie miejsc przenikania się gatunków.

FAUNA

Rozległe kompleksy leśne Parku charakteryzują się bogactwem gatunkowym fauny, którego skład i zasięgi pionowe występowania odpowiadają w pewnym stopniu piętrům roślinności. Znaczący wpływ na kształtowanie składu fauny ma działalność gospodarcza człowieka. Do najważniejszych osobliwości faunistycznych tego terenu należy występowanie licznych przedstawicieli rzadkich gatunków puszczańskich na czele z niedźwiedziem brunatnym, żubrem, wilkiem i rysiem. Obszar Parku to również miejsce bytowania wielu rzadkich gatunków ptaków drapieżnych (m.in. orła przedniego, gadożera, orlika krzykliwego) i sów (m.in. puchacza i puszczyka uralskiego). Licznie występuje sarna, jeleń karpacki i kuna leśna. Wśród owadów zwracają szczególną uwagę

kolorowe motyle, przede wszystkim paź królowej i paź żeglarz oraz rzadki chrząszcz nadobnica alpejska. Listę zwierząt chronionych uzupełniają liczne gatunki płazów, gadów i ryb. Znaczna grupa zwierząt związana jest z obszarami o różnym stopniu antropopresji tj. osiedlami wiejskimi, opuszczonymi zabudowaniami (np. nietoperze, kuna domowa, jaskółki), itp.

Ciśniańsko-Wetliński Park Krajobrazowy jest częścią europejskiej sieci Natura 2000: PLC 180001 Bieszczady.

FLORA

Na obszarze Parku występuje około 940 gatunków flory naczyniowej, w tym 170 gatunków górskich a wśród nich 33 alpejskie i 43 subalpejskie. W obrębie gminy Komańcza zbiegają się granice zasięgu roślinności wschodnio i zachodniokarpackiej. Występują również na tym terenie gatunki kserotermiczne. Roślinność posiada charakter przejściowy i niejednorodny. Gatunki zachodniokarpackie reprezentują m.in.: przytulia okrągłolistna, ciemiężycza zielona, tojad dzióbaty, krzyżownica i głóg dwuszyjkowy. Wśród gatunków wschodniokarpackich są m.in.: sałatnica leśna, tojad wiechowaty oraz kozłek trójlistkowy, a gatunki kserotermiczne to np. róża francuska, nawrót lekarski, kokoryczka wonna i cebulica dwulistna. Wśród ciekawych i rzadkich roślin występujących w Parku na uwagę zasługują

starczyki, jęczyznik zwyczajny, goździk kosmaty, naparstnica wielokwiatowa, lilia złotogłów i goryczka orzęsiona. Zwarte i w znacznym stopniu posiadające naturalne cechy kompleksy leśne, mają duże znaczenie dla utrzymania różnorodności biologicznej. Stąd drzewostany te otrzymały rangę lasów ochronnych, wodochronnych, glebochronnych i nasiennych. Zdecydowanie dominuje górski las bukowy z domieszką jodły, świerka lub jawora. Najczęściej występują buczyny w podzespole typowym z żywcem gruczołowatym i żywokostem sercowatym. Wilgotne zagłębienia na stokach oraz tereny źródliskowe zajmują drzewostany jaworowo-bukowe z miesięcznicą trwałą, natomiast w siedliskach suchych występują buczyny z kostrzewą górską.

Rezerваты przyrody

LP.	NAZWA REZERWATU	POW. (HA)	POŁOŻENIE	CEL OCHRONY
1	Przełom Oślawy pod Duszatynem	319,91	Gmina Komańcza, m. Duszatyn	Zachowanie przełomowego odcinka doliny rzeki Oślawy wraz z otaczającym drzewostanem bukowo - jodłowym
2	Zwieszło	1,97	Gmina Komańcza, m. Duszatyn	Zachowanie dwóch górskich jezior powstałych przez znaczne osuwiska na zboczach góry „Chryszczata”, jak również lasu zatopionego przy ich powstaniu
3	Gołoborze	12,03	Gmina Baligród, m. Huczvice	Zachowanie gołoborza, stopniowo opanowanego przez las

4	Cisy na Górze Jawor	3,68	Gmina Baligród, m. Bystre	Zachowanie naturalnego stanowiska cisa pospolitego <i>Taxus baccata</i>
5	Woronikówka	14,82	Gmina Baligród, m. Jabłonki	Zachowanie naturalnego stanowiska cisa pospolitego <i>Taxus baccata</i> na obszarze Bieszczadów Zachodnich
6	Olszyna Łęgowa w Kalnicy	14,39	Gmina Cisna, m. Kalnica	Zachowanie fragmentu górskiego lasu łęgowego z udziałem olszy czarnej <i>Alnus glutinosa</i>
7	Sine Wiry	444,50	Gmina Cisna, m. Jaworzec, Ług, Zawój, Gmina Solina, m. Polanki, Studenne, Gmina Czarna, m. Tworylne	Zachowanie przełomowego odcina rzeki Wetliny wraz z otaczającym ją zespołem leśnym z fragmentami starodrzewu bukowo-jodłowego

Pomniki przyrody

LP.	RODZAJ POMNIKA	LOKALIZACJA	WYMIARY
1	Sosna zwyczajna (34 szt.) Naturalne reliktowe stanowiska	Gmina Baligród, m. Huczvice	wiek 120 – 190 lat
2	Jesion wyniosły	Gmina Cisna, m. Wetlina	wiek 210 lat obw. 603 cm

			wys. 27 m
3	Naturalna kaskada wodna	Gmina Komańcza, Próg na potoku Olchowaty, zbudowany z gruboziarnistego piaskowca warstw hieroglifowych	wys. 8 m szer. 10 m
4	Jesion wyniosły	Gmina Komańcza, m. Maniów	wiek ok. 220 lat obw. 427 cm wys. 23 m
5	Jedlica (dagleźja) Douglasa	Gmina Komańcza, m. Balnica	wiek ok. 80 lat obw. 242 cm wys. 32 m
6	Jedlica (dagleźja) Douglasa	Gmina Komańcza, m. Balnica	wiek ok. 80 lat obw. 201 cm wys. 32 m
7	Źródło wody mineralnej typu siarczkowego „Źródło Bulgotek”	Gmina Komańcza, m. Mików	misa owalna o średnicy 0,3 m
8	Buk zwyczajny (Fagus sylvatica)	Gmina Zagórz, m. Sukowate	Obw. 1,3 m, wys. 32 m

Zespół przyrodniczo-krajobrazowy

LP.	NAZWA	POŁOŻENIE	CEL OCHRONY
1	Zespół przyrodniczo- - krajobrazowy w miejscowości Solinka	Gmina Cisna	Ochroną objęto dolinę rzeki i jej przełomy w górnym biegu, ślady zabudowy dawnej wsi Solinka

ŚRODOWISKO KULTUROWE

Obszar Bieszczadów w wyniku burzliwej historii XX w. został pozbawiony powstałego w ciągu stuleci tradycyjnego i swoistego dziedzictwa kulturowego. Dotyczy to również obszaru Ciśniańsko-Wetlińskiego Parku Krajobrazowego. Przed wysiedleniem w połowie XX w. miejscową ludność stanowili w zdecydowanej większości Rusini – Łemkowie i Bojkowie. Przyjmuje się, że granicą między nimi był masyw Wysokiego Działu. Pierwsi zamieszkiwali na zachód od tego pasma, a drudzy na wschód. Te górskie ludy należąc do wschodniego obrządku chrześcijaństwa, wytworzyły interesujące kultury, których nieliczne ślady przetrwały do dziś.

Wybrane zabytki:

Cerkwie i kościoły:

- Łopienka – murowana cerkiew prawdopodobnie z pierwszej połowy XIX w., mocno zniszczona, odbudowana w latach 90 XX w.; do czasu wysiedleń Łopienka była najważniejszym miejscem kultu maryjnego w Bieszczadach, tu bowiem znajdowała się słynąca łaskami ikona Matki Bożej, pochodząca z I połowy XVIII wieku (obecnie w kościele w Polańczyku, na miejscu kopia); msze święte dla turystów odbywają się przy okazji większych świąt oraz przez cały sezon turystyczny w niedzielę; dawna cerkiew znajduje się na terenie parafii rzymskokatolickiej w Górzance – za zabytek została uznana również wyjątkowo malownicza dolina nieistniejącej dziś wsi,
- Roztoki Dolne – drewniana cerkiew z 1830 r.,
- Smolnik – murowana cerkiew z 1806 r.,
- Cisna – murowany kościół z 1914 r.

Kaplice, kapliczki, domy:

- Balnica – murowana kaplica z połowy XIX w., odbudowana z ruin (przy cudownym źródle),
- Maniów – murowana kaplica z ok. 1914 r.,
- Rabe – kapliczka z cudownym źródłem na zboczu Synarewo,
- stare drewniane domy można zobaczyć m.in. w Smolniku i Turzańsku.

Bieszczadzka Kolejka Leśna:

- wyjątkowym zabytkiem Parku jest wąskotorowa **Bieszczadzka Kolejka Leśna**, w skład której wchodzi m.in. układ komunikacyjny wraz

z mostami, przepustami i murami oporowymi, składy pociągów, zespoły funkcjonalne stacji, zespół parowozowni,
– początki kolejki sięgają 1890 r., kiedy to rozpoczęto budowę linii kolejowej na trasie Nowy Łupków – Cisna (Majdan); inicjatorami przedsięwzięcia byli austriaccy przedsiębiorcy i Zarząd Miasta Lwowa; pierwszy pociąg przejechał po trasie w 1898 r.,
– na głównej stacji w Majdanie działa izba muzealna, poświęcona historii funkcjonowania bieszczadzkiej kolejki; Biuro Fundacji Bieszczadzkiej Kolejki Leśnej – tel. 13 46 863 35.

Leśny zwierzyniec w Lisznej koło Cisnej

– zwierzyniec czynny jest w sezonie letnim od maja do końca września w godzinach od 10.00 do 17.00. Przebywa w nim około 40 różnych gatunków zwierząt.

TURYSTYKA

Wybrane szlaki turystyczne:

Szlak czerwony (główny beskidzki) odcinek z Prełuk przez Chryszczatą, Wołoszań, Cisną, Jasło, Okrąglik do Smereka.

Szlak niebieski (graniczny) od Nowego Łupkowa przez Wysoki Groń, Stryb, Przełęcz nad Roztokami, Okrąglik do Rabiej Skały (granica Bieszczadzkiego Parku Narodowego).

Szlak niebieski (łącznikowy) z Baligrodu przez Durną na Łopiennik.

Szlak czarny prowadzi spod Jawornego przez Jabłonki, Łopiennik, Falową na Wysokie Berdo (granica BdPN).

Szlak żółty z Rabiej Skały przez Jawornik, Stare Sioło (do Przełęczu Orłowicza w BdPN).

Wybrane ścieżki turystyczne, przyrodnicze, edukacyjne:

- „Gołoborze” (dł. 0,5 km),
- „Sine Wiry” (2 ścieżki, dł. 3,0 + 0,9 km),
- „Międzynarodowa Leśna Ścieżka Dydaktyczna Udava – Solinka” – odcinek doliną byłej wsi Balnica o dł. 6,0 km,
- „Ścieżka do Lasumiły” – najgrubszej jodły w Polsce (dł. 3,0 km w obie strony),
- „Nad Sztolnią” – ścieżka przyrodniczo-historyczna w Cisnej (dł. 5,5 km),

- „Szańec Konfederatów Barskich” – ścieżka historyczna w Roztokach Górnych (dł. ok. 500 m),
- „Dolina Łopienki – Korbania – Bukowiec” – ścieżka przyrodnicza (dł. 10,3 km).

Wybrane trasy rowerowe:

sieć szlaków w ramach projektu „Bieszczady – Zielony Rower”
(informacje www.fundacja.bieszczady.pl)

PARK KRAJOBRAZOWY DOLINY SANU

Rok utworzenia: 1992

Powierzchnia: 27 728,0 ha

Położenie: gminy: Lutowiska (21 920,5 ha – 79,1% obszaru Parku), Czarna (4 771,5 ha – 17,2%) i Solina (1 036,0 ha – 3,7 %).

Park Krajobrazowy Doliny Sanu chroni malowniczą dolinę Sanu od źródeł po Jezioro Solińskie. Stanowi od północnego-wschodu naturalną otulinę dla Bieszczadzkiego Parku Narodowego i wraz z nim wchodzi w skład Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery „Karpaty Wschodnie”.

Jak sama nazwa wskazuje, osią Parku jest największa rzeka regionu – San. Górna graniczna część tej rzeki należy do Parku tylko na krótkim odcinku między Beniową i Sokolikami; część przyźródłiskowa oraz kręty odcinek od Sokolik do Łokcia stanowią granicę Bieszczadzkiego Parku Narodowego z Ukrainą (do parku narodowego włączono tu nadrzeczne łąki wraz z unikatowymi rezerwatami torfowiskowymi). Za Łokciem San kieruje się generalnie na północny-zachód. Na początku, jeszcze jako rzeka graniczna obiega obszernymi pętlami wyniosłości Kiczery Dydiowskiej, Czereśni i Łysani. Następnie, już po polskiej stronie, łagodnym zakolem oplata Czerezenkę i kieruje się prosto na południe, ale wzmocniony bystrym prądem Wołosatego skręca gwałtownie na zachód, aby minąwszy Prociną przejść w przełomową dolinę między południowo-wschodnią kulminacją Otrytu (939 m n.p.m. na Tohańcu) od północy a ogromnymi lesistymi stokami Magury Stuposiańskiej (1016 m) i Dwernika-Kamienia (1004 m) od południa. Za Zatwarnicą tworzy meandry, odbijając się od masywu Otrytu na południe, na dość szerokie łęgi, na których zlokalizowane były kiedyś wioski – Hulskie, Krywe i Tworylne. Na koniec San pokonuje ciasną bramę między wyspowym masywem Totstej (748 m) a zachodnim zwieńczeniem Otrytu (754 m) by wplynąć do południowej odnogi Jeziora Solińskiego.

Malownicza i urozmaicona dolina Sanu to w znacznej mierze kraina opuszczonych ludzkich osad, którą zawładnęła ponownie przyroda. Jej dopełnieniem są zalesione górskie kompleksy. Zwarty osiemnastokilometrowy wał Otrytu rysuje się na horyzoncie regularną linią grzbietu wznoszącego się stopniowo ku wschodowi. Jego szeroko spłaszczoną wierzchołkową i rozłożyste zbocza pocięte siecią licznych strumieni porasta las jodłowo-bukowy. Bardzo rozczłonkowany jest masyw Magury Stuposiańskiej pokryty w całości dobrze zachowanym lasem bukowym. Natomiast Dwernik-Kamień to jeden z najpiękniejszych szczytów bieszczadzkich ozdobiony na wierzchołku trzema skalnymi grzędami. Jeśli dodamy do tego usytuowane bardziej na południowy wschód wyraziste pasmo Jeleniowatego i zagłębioną między nim a potężnym masywem Bukowego Berda leśną kotlinę Mucznego, to cały obszar Parku przyciąga urodą i różnorodnością krajobrazów, w połowie naturalnych i 15% półnaturalnych oraz bogactwem przyrody.

Dolina Sanu jest ważnym historycznym szlakiem przenikania i kształtowania zespołów roślinnych oraz migracji zwierząt, stanowiąc główny korytarz ekologiczny integrujący i ułatwiający funkcjonowanie różnych ekosystemów i populacji roślinnych i zwierzęcych.

Do najcenniejszych elementów tego terenu należą:

- piętrowy układ roślinności,
- w większości naturalny charakter zbiorowisk roślinnych,
- bogaty skład flory i fauny,
- występowanie gatunków fauny puszczańskiej,
- wysoka koncentracja gatunkowa i liczebnościowa rzadkich gatunków ptaków i ssaków,
- silne zróżnicowanie przestrzenne i wysoka różnorodność gatunkowa.

FAUNA

Park Krajobrazowy Doliny Sanu to jedna z najważniejszych ostoi zwierząt w Europie. Bieszczady dzięki swoim warunkom przyrodniczym są jedną z niewielu ostoi zwierząt puszczańskich. Żyją tu wszystkie duże ssaki drapieżne (m.in. niedźwiedź brunatny, wilk, ryś).

Wśród ponad 130 gatunków awifauny występują ptaki rzadkie, drapieżne, dziuplaki i drobne śpiewające. Mają tu swoje żerowiska i miejsca lęgowe m.in. orzeł przedni, orlik krzykliwy, puchacz, puszczyk uralski i bocian czarny. Rzeka San posiada najbogatszą wśród rzek karpackich faunę wodną. Występuje tu wiele gatunków wodnych owadów, pająków,

mięczaków. Tutejsze rzeki i potoki są zamieszkałe przez liczne ryby, są tu m.in. pstrągi potokowe. Park Krajobrazowy Doliny Sanu to raj dla miłośników płazów i gadów. Występuje tu wiele gatunków płazów m.in. salamandry, kumaki górskie, traszki grzebieniaste i karpackie i prawie wszystkie polskie gady, w tym wąż Eskulapa. Na terenie Parku są prowadzone zabiegi związane z ochroną czynną tego gatunku. Park Krajobrazowy Doliny Sanu jest częścią europejskiej sieci Natura 2000: PLC 180001 Bieszczady.

FLORA

W Parku spotykają się i przenikają gatunki wschodnio- i zachodniokarpackie oraz niżowe. Flora naczyniowa liczy ponad 800 gatunków w tym 127 gatunków górskich, z czego 38 to wysokogórskie (9 alpejskich i 29 subalpejskich), 64 regla i 25 ogólnogórskich.

Roślinność charakteryzuje się osobliwym układem piętrowym. Zasadniczo wyróżnia się tu dwa piętra roślinne (pogórze i regiel dolny). Największe powierzchnie leśne zajmuje regla, żyzna buczyna karpacka w trzech podzespółach (wilgotnym, typowym i suchym). W dolinie Sanu i dolinach jego większych dopływów często można spotkać zespół nadrzecznej olszyny górskiej, rzadziej bagienną olszynę górską. Tutaj grupuje się większość bieszczadzkich torfowisk. Duże powierzchnie dolin rzecznych porastają zbiorowiska łąkowe, zbocza dolin najczęściej porośnięte są przez zarośla olszy szarej. Wschodniokarpacki charakter tej części Bieszczadów, w której położony jest Park wyraża się m.in. tym, że występuje tu wiele gatunków z lokalną granicą zachodnią w Bieszczadach, nierosnących na zachód od doliny Wołosatego. Są to m.in.: brzoza niska, dzwonek okrągłolistny, turzyca bagienna, borówka bagienna, chaber miękkowłosy, bażyna czarna, goryczka wąskolistna, bagno zwyczajne, rdest wężownik. Na omawianym terenie kończy swój zasięg 12 gatunków wschodniokarpackich, z których 8 to gatunki wysokogórskie (m.in. olsza zielona, goździk skupiony, ciemiężycza biała i fiołek dacki).

Kraina dolin jest obszarem spotykania się i przenikania zbiorowisk roślinności górskiej z elementami niżowymi. W strefie doliny Sanu zaznacza się największe zróżnicowanie zbiorowisk roślinnych. Niewielkie powierzchnie zajmuje zespół bagiennego olszyny górskiej, rzadko występujący w Karpatach. Licniejszym zespołem zajmującym tereny wzdłuż rzek i większych potoków jest olszynka karpacka z bogatym

runem. Rzadkim z uwagi na świerkowy drzewostan zespołem jest na terenie polskich Karpat bór bagienny.

Z ważniejszych zespołów łąkowych wyróżnia się łąka rajgrasowa, łąka ostrożeniowa, zespół wiązówki błotnej i bodziszka błotnego.

Interesujące są również zbiorowiska torfowiskowe zgrupowane w największej ilości w dolinie górnego Sanu. Zbiorowiska leśne budują drzewostany, w składzie których dominują: buk, jodła, olsza szara oraz świerk. Gatunkom tym towarzyszą: jawor, modrzew, sosna, jesion i brzoza. Największe powierzchnie zajmują mieszane lasy bukowo-jodłowe.

Rezerваты przyrody

LP.	NAZWA REZERWATU	POW. (HA)	POŁOŻENIE	CEL OCHRONY
1	Krywe	511,73	Gminy: Lutowiska i Czarna	Zachowanie ze względów dydaktycznych i krajobrazowych przełomowego fragmentu doliny Sanu pod pasmem Otrytu z wieloma interesującymi zbiorowiskami roślinnymi oraz rzadkimi gatunkami roślin i zwierząt
2	Hulskie im. Stefana Myczkowskiego	191,05	Gmina Lutowiska, m. Hulskie	Zachowanie fragmentu starodrzewu z głównymi zespołami leśnymi, charakterystycznymi dla pasma Otrytu, różnorodnych form morfologicznych oraz stanowisk rzadkich

				i chronionych gatunków roślin i zwierząt
3	Zakole	5,15	Gmina Lutowiska, m. Żurawin	Zachowanie zespołów pierwotnej roślinności torfowiskowej
4	Śnieżycza wiosenna w Dwerniczku	4,94	Gmina Lutowiska, m. Dwerniczek	Zachowanie stanowiska śnieżycy wiosennej <i>Leucojum vernum</i> oraz zbiorowisk łąkowych z bogatą florą gatunków chronionych i rzadkich

Pomniki przyrody

LP.	RODZAJ POMNIKA	LOKALIZACJA	WYMIARY, WIEK
1	Buk zwyczajny (6 szt.)	Nadleśnictwo Lutowiska, Leśnictwo Chmiel	obw. 306-434 cm wys. 28 m wiek 160 lat
2	Dąb	Nadleśnictwo Lutowiska, Leśnictwo Skorodne	obw. 382 cm wys. 24 m
3	Jodły pospolite (3 szt.)	Nadleśnictwo Lutowiska, Leśnictwo Jawornik	obw. 280-390 cm wys. 40 m
4	Jałowiec pospolity	Nadleśnictwo Lutowiska, Leśnictwo Jawornik	obw. 61 cm wys. 9 m
5	Ściana skalna w Krywem po nieczynnym kamieniołomie*	Nadleśnictwo Lutowiska, Leśnictwo Sękówiec	
6	Część szczytowa góry Dwernik-Kamień z charakterystycz	Nadleśnictwo Lutowiska, Leśnictwo Nasiczne	wys. 1004 m

	nymi grzędami i wychodniami*		
7	Wodospad na Hylatym*	Nadleśnictwo Lutowiska, Leśnictwo Jawornik, ok. 2 km w górę potoku od miejscowości Zatwarnica	
8	Jodła pospolita (5 szt.)	Nadleśnictwo Stuposiany, Leśnictwo Czereszanka	obw. 392-495 cm wys. 36-42 m wiek 120-140 lat
9	Jodła pospolita (3 szt.)	Nadleśnictwo Stuposiany, Leśnictwo Dźwiniacz	obw. 332-483 cm wys. 32-40 m wiek 120-140 lat
10	Kasztanowiec biały	Nadleśnictwo Stuposiany, Leśnictwo Dźwiniacz	obw. 213 cm wys. 12 m wiek 100 lat
11	Grupowy pomnik przyrody (jawor pospolity 12 szt., buk zwyczajny)	Nadleśnictwo Stuposiany, Leśnictwo Dźwiniacz	obw. 250-460 cm wys. 24-26 m
12	Jawor pospolity (5 szt.)	Nadleśnictwo Stuposiany, Leśnictwo Muczne	obw. 380-462 cm wys. 26-30 m wiek 140-145 lat
13	Buk zwyczajny	Nadleśnictwo Stuposiany, Leśnictwo Muczne	obw. 404 cm wys. 23 m wiek 140 lat
14	Jesion wyniosły	Nadleśnictwo Stuposiany, Leśnictwo Muczne	obw. 430 cm wys. 22 m wiek 130 lat
15	Jesion wyniosły (2 szt. zrosnięte)	Nadleśnictwo Stuposiany, Leśnictwo Muczne	obw. 309-318 cm

	pniami)		wys. 26-28 m wiek 130 lat
16	Jodła pospolita	Nadleśnictwo Lutowiska, m. Polana	obw. 408 cm

*Obecnie nie są pomnikami przyrody. Wynika to z utraty statusu pomnika przyrody, ponieważ tworzący je akt prawa miejscowego nie został wymieniony jako nadal obowiązujący w Obwieszczeniu Wojewody Podkarpackiego z 25 marca 1999 r. (Dz. Urz. Woj. Podk. Nr 5, poz. 110), a także kolejnych z 10 lipca 2009 r. (Dz. Urz. Woj. Podk. Nr 51, poz. 1329) i 27 lipca 2010 r. (Dz. Urz. Woj. Podk. Nr 67, poz. 1325).

Zespoły przyrodniczo – krajobrazowe

Lp.	Nazwa	Położenie	Cel ochrony
1	„Wieś Krywe”	Gmina Lutowiska, obręb ewid. Krywe	Ochroną objęto kamienne ruiny zabudowań dworskich, ruiny cerkwi i dzwonnicy oraz ślad po zabudowie nieistniejącej wsi Krywe (pow. 208,3 ha).
2	„Wieś Smolnik”	Gmina Lutowiska, obręb ewid. Smolnik	Ochrona obejmuje m.in. cerkwie greko-katolicką, cmentarz grzebalny z początku XX w., kamienne cokoły krzyży przydrożnych oraz fundamenty tartaku wodnego.
3	„Cerkiew w Hulskim”	Gmina Lutowiska, obręb ewid. Zatwarnica	Ochroną objęto pozostałości cerkwi wraz z najbliższym otoczeniem (pow. 23,93 ha).

4	„Młyn w Hulskim” (pozostałości)	Gmina Lutowiska, obręb ewid. Zatwarnica	Ochroną objęto pozostałości młyna wodnego wraz z jego najbliższym otoczeniem (pow. 0,80 ha).
5	„Cmentarz w Stuposianach”	Gmina Lutowiska, obręb ewid. Stuposiany	Ochroną objęte zostały: cmentarz cerkiewny z zachowanymi siedmioma nagrobkami kamiennymi z XIX i XX w.
6	„Cmentarz w Ruskiem”	Gmina Lutowiska, obręb ewid. Chmiel	Ochroną zostało objęte miejsce po cmentarzu cerkiewnym z połowy XIX w.
7	„Młyn w Dwerniku” (pozostałości)	Gmina Lutowiska, obręb ewid. Dwernik	Ochroną zostały objęte ruiny młyna wodnego z 1852 r. wraz z fundamentami tartaku parowego z początku XX w.

ŚRODOWISKO KULTUROWE

W wyniku burzliwej historii XX w. obszar Bieszczadów został pozbawiony powstałego w ciągu stuleci tradycyjnego i swoistego dziedzictwa kulturowego. Tyczy się to również obszaru Parku Krajobrazowego Doliny Sanu. Do czasu wysiedleń w połowie XX w. miejscową ludność stanowili w zdecydowanej większości Rusini, zwani tutaj Bojkami. Ten górski lud należąc do wschodniego obrządku chrześcijaństwa, wytworzył interesującą kulturę, której nieliczne ślady przetrwały do dziś.

Wybrane zabytki:

– Smolnik – drewniana cerkiew z 1791 r., jest to jedyna w polskich Bieszczadach zachowana w naturalnym środowisku cerkiew tzw. typu bojkowskiego, w 2013 r. wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO,

– Chmiel – drewniana cerkiew z 1906 r.,

– Dwernik – kościół w Dwerniku – stara drewniana cerkiew z 1898 r., przeniesiona z Lutowisk do Dwernika w 1979 r. Wewnątrz znajduje się ołtarz z XIX w. z unikatowym obrazem św. Michała Archanioła,

Ruiny cerkwi w Krywem (fot. Szymon Bartosz) **PARK KRAJOBRAZOWY DOLINY SANU 109**

– Krywe – ruiny murowanej cerkwi z 1842 r.,

– Hulskie – ruiny murowanej cerkwi z 1820 r.

Interesujące ze względów turystycznych jest poszukiwanie śladów nieistniejących wsi, – np. ruin zabudowań dworskich, ruin młynów, cmentarzy, zdziczałych sadów. Dotyczy to szczególnie Hulskiego, Krywego i Tworylnego. W przypadku pierwszych dwóch dawnych miejscowości sprzyja temu ścieżka historyczno-przyrodnicza „Przysłup Caryński – Krywe nad Sanem”.

TURYSTYKA

Wybrane szlaki turystyczne:

Szlak niebieski z Polany przez Wańka Dział, pasmo Otrytu (od Hulskiego do Chaty Socjologa), Dwernik, Magurę Stuposiańską, Widełki (i dalej na Bukowe Berdo w Bieszczadzkim Parku Narodowym).

Szlak zielony z Lutowisk na Otryt (do styku ze szlakiem niebieskim).

Szlak żółty z Mucznego na Bukowe Berdo.

Szlak żółty z Zatwarnicy do granic Parku w kierunku Przełęczy Orłowicza (BdPN) i dalej do Wetliny.

Wybrane ścieżki turystyczne, przyrodnicze, edukacyjne:

– „W krainie Myszołowów” (Polana, dł. 3 km),

– „Przysłup Caryński – Krywe nad Sanem” (dł. ok. 30 km),

– „Dwernik – Otryt – Chmiel” (dł. 6 km),

– „Hulskie” (masyw Otrytu, dł. 5 km),

– „Szkółki leśne w Smolniku” (dł. 1 km),

– „Dwernik-Kamień” (Nasiczne, dł. 6 km),

– „Krutujówka” – ukazuje meandrujący potok Muczne płynący w pobliżu dawnej osady Kryjówka,

- „Za domkiem myśliwskim” – urokliwe miejsce przedstawiające piękno bieszczadzkich lasów,
- „Brenzberg” – upamiętniająca tragiczną śmierć Polaków zamordowanych przez UPA,
- „Wokół Mucznego” – ukazuje bogactwo i piękno bieszczadzkiej przyrody. Zimą ścieżka wykorzystywana jest jako trasa do uprawiania narciarstwa biegowego,
- Ścieżka przyrodniczo-dydaktyczna „Hulskie”
- „Wokół Lutowisk” – Ekomuzeum „Trzy Kultury” (dł. 13 km),
- „Stare Procisne” – zaczyna swój bieg na parkingu leśnym Hłynny, a kończy przy zagrodzie dzików,
- „Trasą kolejki wąskotorowej” – ścieżka o długości 8 km, na dużym odcinku biegnie trasą byłej kolejki wąskotorowej,
- „Pichurów” – trasa ścieżki umiejscowiona jest w leśnictwie Tarnawa. Zaczyna swój bieg przy filarach dawnej kolejki wąskotorowej, a kończy na tarasie widokowym, skąd roztacza się przepiękny widok na Kopę Bukowską, Krzemień i Bukowe Berdo,
- „Jodła” – ścieżka o długości 3 km, początek trasy znajduje się przy parkingu w miejscowości Pszczeliny. Punktem kulminacyjnym ścieżki był wspaniały okaz jodły pospolitej. Rosnąca tu jodła miała około 200 lat i była najgrubszym zaewidencjonowanym okazem tego gatunku w Polsce. Mierzyła 42 m wysokości, 527 cm obwodu. W grudniu 2013 roku pod naporem wiejących wiatrów, jodła została powalona.

Zagroda Pokazowa Żubrów:

- „Zagroda Pokazowa Żubrów w Muczne” – to niezwykle miejsce, jedyne takie w Bieszczadach, gdzie można z bliska przyrzeć się życiu żubrów w ich naturalnym środowisku. Hodowla żubra w Bieszczadach rozpoczęła się w 1963 roku i z powodzeniem kontynuuje się ją do dzisiaj. Pierwsza aklimatyzacyjna zagroda powstała nad potokiem Żwir w Nadleśnictwie Stuposiany. Zagroda w Muczne liczy około 11 żubrów rasy białowiesko-kaukaskiej, posiada infrastrukturę w postaci dużych tarasów widokowych zadaszonych, które umożliwiają obserwację „króla puszczy” na 8 ha wybiegu. Zagroda pokazowa żubrów służy edukacji przyrodniczej społeczeństwa, jak również promuje turystykę w całym regionie. Miejsce to cieszy się olbrzymią popularnością.

Wybrane trasy rowerowe:

sieć szlaków w ramach projektu „Bieszczady – Zielony Rower”
(informacje www.fundacja.bieszczady.pl)

PARK KRAJOBRAZOWY PASMA BRZANKI

Rok utworzenia: 1992

Powierzchnia: 2 453,0 ha

Położenie: gmina Jodłowa 100%

Park Krajobrazowy Pasma Brzanki położony jest we wschodniej części Pogórza Ciężkowickiego pomiędzy dolinami rzek: Wisłoki i Białej. Całkowita powierzchnia Parku wynosi 15 278 ha, w tym w województwie podkarpackim 2 453 ha (gmina Jodłowa). Obszar Parku znajduje się na terenie wewnętrznych Karpat fliszowych, w obrębie płaszczowiny śląskiej. Osobliwością tego obszaru są znaczne spadki terenu oraz głęboko wcięte doliny potoków. Bardzo ważną rolę w budowie geologicznej tej części Karpat odgrywa fałd Brzanka – Liwocz, zbudowany głównie z piaskowców, zlepieńców i margli. Na terenie Parku występuje kilka ciekawych form skałkowych. Są to ambony, ściany, platformy, mury i baszty skalne np. wychodnie skalne w Wisowej. Większość skałek ma wysokość od 0,5 do 3,5 m i długość kilku metrów. Największa ze ścian skalnych ma około 25 metrów długości i wysokość 4,5 m.

Park Krajobrazowy Pasma Brzanki leży na terenie dorzecza Wisły, w zlewni rzek Dunajec oraz Wisłoka. Obszar południowy, południowo-zachodni i zachodni należy do zlewni rzeki Wisłoka. Na terenie Parku występują ruchy masowe podłoża. Związane są głównie z erozyjną działalnością potoków, a także z ułożeniem warstw skalnych zgodnie z nachyleniem stoków. Bardzo niewielkie, pojedyncze osuwiska występują na całym obszarze Parku, szczególnie w strefach źródłiskowych.

Park Krajobrazowy Pasma Brzanki znajduje się w zasięgu piętra klimatycznego umiarkowanego ciepłego. Klimat Parku posiada przewagę cech klimatu górskiego i wyróżnia się zmiennymi stanami

pogodowymi. Warunki klimatyczne tego terenu kształtują masy powietrza napływające z północy, ze względu na położenie w sąsiedztwie Parku, górskiego Pasma Brzanki i Liwocza, które ogranicza napływ mas powietrza z południa.

Gleby występujące na terenie Parku są raczej urozmaicone, a ich rozkład dość zróżnicowany. Mają na to wpływ przede wszystkim: budowa geologiczna podłoża, urozmaicenie form rzeźby terenu, a także zmienność warunków hydrologicznych. Jednak większość gleb związana jest genetycznie z piaszczystym lub lessowo-gliniastym podłożem. Z gleb występujących na terenie Parku zdecydowanie najczęściej spotykane są: gleby brunatne kwaśne oraz gleby brunatne wylugowane. Dość charakterystyczne są również osady aluwialne, głównie w postaci mad rzecznych.

FLORA

Park Krajobrazowy Pasma Brzanki charakteryzuje się dużym bogactwem flory. Dominującym zbiorowiskiem roślinnym Parku jest zespół żywej buczyny karpackiej tworzący rozległe kompleksy w wyższych partiach pasma Brzanki i Liwocza.

W drzewostanie przeważa buk zwyczajny ze znacznym udziałem jodły. Występują tu również: grab zwyczajny, klon jawor, brzoza brodawkowata i czarna w formie podgórskiej, dąb szypułkowy i sosna zwyczajna. Warstwę krzewów tworzy: leszczyna, dziki bez czarny i koralowy. Runo stanowi mozaikę gatunków zaroślowych, leśnych i łąkowych. Największy udział mają: pokrzywa zwyczajna, żywiec gruczołowaty, zawilec gajowy, nercznica samcza, jeżyna gruczołowata. Innymi zespołami leśnymi występującymi na terenie Parku są: kwaśna buczyna karpacka, grąd subkontynentalny, bór i podgórski łęg jesionowy.

Park Krajobrazowy Pasma Brzanki wyróżnia się dobrze zachowanymi zbiorowiskami roślinnymi i bogactwem florystycznym. Najbardziej interesujące gatunki roślin chronionych to: jęczmnik zwyczajny, wawrzynek wilczczyko, orlik pospolity, pokrzyk wilcza jagoda, kukułka szerokolistna, kłokoczka południowa i wroniec widlasty. Osobliwością Parku jest stosunkowo duży udział we florze naczyniowej Parku roślin górskich. Najcenniejsze z nich to: turzyca zwisła, nercznica górską, śnieżyczka przebiśnieg.

FAUNA

Swoją ostoję w dużych kompleksach leśnych na terenie Parku mają liczne ssaki łowne jak: sarny, jelenie i dziki. Obszar Parku to również miejsce bytowania wielu rzadkich gatunków zwierząt objętych ochroną prawną m.in. wydry, gronostaja, jeża europejskiego, łasicy i popielicy. Ciekawą grupą ssaków tego terenu są także nietoperze np. nocek wąsatek, borowiec wielki. Łąki, pola orne, pastwiska i obszary podmokłe (czyli ekosystemy nieleśne) Parku Krajobrazowego Pasma Brzanki są miejscem polowań dużych ptaków drapieżnych: np. myszołowa, jastrzębia, jak również, czaplowatych i siewkowatych (np. czajki, która preferuje tereny wilgotne oraz zabagnione). Stawy i rzeki występujące dość licznie na terenie Parku zapewniają ponadto siedlisko i pożywienie ptakom blaszkodziobym (np. krzyżówce). Lasy Parku Krajobrazowego Pasma Brzanki stanowią siedlisko m.in. dla dzięciołów (np. dzięcioł czarny, dzięcioł średni) i drobnych ptaków wróblowych (np. muchołówka mała). Na uwagę zasługują także bezkręgowce objęte ochroną, np. modliszka zwyczajna czy motyl krasopani hera.

Wśród płazów na uwagę zasługuje: rzekotka drzewna, salamandra płamista, kumak górski, ropuchy: szara i zielona. Wśród pospolitych płazów znaleźć tu także można rzadkie – np. takie jak traszka grzebieniasta, traszka górską czy traszka zwyczajna. Pospolitym przedstawicielem herpetofauny jest: zaskroniec zwyczajny, żmija zygzakowata oraz padalec zwyczajny. Teren Parku charakteryzuje się bardzo dużym bogactwem owadów, mięczaków i pajęczaków. Pośród pospolitych ryb na obszarze Parku występują także gatunki rzadkie i cenne np. brzanka, czy łosoś atlantycki.

TURYSTYKA

Na walory turystyczne gminy Jodłowa w dużej mierze składają się obiekty zabytkowe. Cmentarz żydowski położony w sołectwie Wisowa na grzbiecie łączącym przysiółek z Rysowanym Kamieniem. Obecnie zachowało się w lesie kilkanaście nagrobków. W 2012 roku odczytano ponad 20 inskrypcji hebrajskich na znajdujących się tam starych nagrobkach. Najstarsza odczytana macewa pochodzi z 1837 roku. Odkryto również nagrobek rabina Jodłowej Pinchasa Elimelecha, który zmarł w 1914 roku.

Pomnik partyzantów z II wojny światowej w Dębowej wybudowany w 1946 roku jako dowód pamięci o poległych partyzantach. Podczas walk z Niemcami w sierpniu 1944 roku zginęło tam 5 żołnierzy Armii Krajowej.

Cmentarz z I wojny światowej wraz z cmentarzem cholerycznym w Jodłowej został zaprojektowany przez niemieckiego architekta z Dusseldorfu Gustava Rossmanna. Znajduje się w miejscu starego cmentarza cholerycznego. Pochowano tu ponad dwustu żołnierzy austro – węgierskich oraz rosyjskich. Na terenie cmentarza zachowały się trzy duże betonowe nagrobki oraz żeliwne krzyże nagrobne.

Ponadto w najbliższym sąsiedztwie Parku Krajobrazowego Pasma Brzanki znajdują się godne zobaczenia: Kościół św. Stanisława w Jodłowej, Sanktuarium Dzieciątka Jezus, Pomnik Grunwaldzki i Konstytucji 3 Maja w Jodłowej, stanowiska archeologiczne w Dębowej oraz Kaplica Matki Boskiej Bolesnej w Jodłowej Górnej

